

Juozas Banionis

Antano Smetonos veikla JAV: Amerikos lietuvių misija ir siekiai atkurti Lietuvos valstybę

Apibūdinant Lietuvos laisvinimo sąjūdį, susiformavusį Vakaruose, dažniausia išskiriamos pagrindinės politinės lietuvių išėivijos organizacijos – Amerikos lietuvių taryba (ALT), Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK), Lietuvos laisvės komitetas (LLK) ir Pasaulio lietuvių bendruomenė. Visų jų nuopelnai, dalyvaujant Lietuvos laisvės byloje – neabejotini ir pakankamai nušviesti lietuvių istoriografijoje. Tačiau vienaip ar kitaip reikšmingą pėdsaką šioje darbuotėje yra palikusi Lietuvai vaduoti sąjunga (LVS), iškilusi JAV kaip viena pirmųjų – dar 1941 m., kai Lietuva jau buvo praradusi savo nepriklausomybę ir vyko beatodairiškas jos sovietinimas. Dar vėliau, 1944 m., kai pasikeitė aplinkybės ir tapo aišku, kad LVS pagrindu nepavyksta suformuoti visuotinio Amerikos lietuvių judėjimo, atsiranda Amerikos lietuvių misija (ALM). Pastarųjų dviejų organizacijų veikla, išreiškianti lietuvių tautinę vienybę, glaudžiai susijusi su prezidentu Antanu Smetona, kuris, pasitraukęs į JAV, vylėsi tautiečius suburti bendrai Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo veiklai.

IVADAS

Lietuvių istoriografijoje šį prezidento gyvenimo tarpsnį plačiausiai nušvietė jo asmeninis sekretorius Aleksandras Merkelis įžymioje monografijoje „Antanas Smetona“ (pirmasis leidimas – 1964 m., antrasis – 2017 m.)¹. Pats autorius pabrėžė, kad A. Smetonos veiklai JAV, trukusiai vos trejus metus „dėl tuomet vyravusios ypatingos ir Lietuvos laisvės bylai nepalankios politinės atmosferos“ atsirado „daug kliūčių“, neleidusių jai „efektyviai reikštis“. Tikėdamasis, kad ateityje bus parengta plati, gausiais dokumentais paremta A. Smetonos veiklos Amerikoje studija, minimoje monografijoje A. Merkelis pažymi, kad šią veiklą jis vaizduoja „tik bendrais bruožais“². Atgimimo metais išėivijoje Vytautas Abraitis parašė prezidento mirties 45-erių metų sukakčiai skirtą straipsnį, kuriame, sekdamas A. Merkelio monografija ir cituodamas išėivijos periodiką, atskleidė lietuvių politinių srovių nuostatą prezidento A. Smetonos atžvilgiu, jam esant JAV³. Kiek vėliau lietuvių istorikas Juozas Skirius, susipažinęs su JAV lietuvių archyvuose saugoma medžiaga,

paskelbė išsamų straipsnį, aptariantį A. Smetonos atvykimą 1941 metais ir nušviečiantį išeivijos politinių sluoksnių nuostatas⁴. Istorikas ir diplomatas Alfonsas Eidintas, Smetoniados tyrinėjimus plėtoti pradėjęs dar Atgimimo priešaušryje (1987 m.), savo knygoje, atskleidžiančiose prezidento A. Smetonos gyvenimo ir politinės veiklos pusę, minėjo ir prezidento pastangas vienyti JAV tautiečius laisvinant Lietuvą⁵. Istorikas Liudas Truska monografijoje „Antanas Smetona ir jo laikai“ smulkiai išanalizavo prezidento politinę veiklą, o pristatydamas paskutiniųjų jo gyvenimo metų, praleistų JAV, vaizdą, pabrėžė jo siekį atgauti Lietuvai valstybės nepriklausomybę⁶. Dar pilnesnį vaizdą galima susidėlioti susipažinus su žymaus lietuvių išeivijos veikėjo pastangomis išsaugoto A. Smetonos gyvenimo JAV metų korespondencijos rinkiniu, kuris dabar perduotas VDU Lietuvių išeivijos instituto archyvui ir kurio dokumentai yra išleisti atskiru leidiniu⁷. Jame taip pat pridėtas L. Truskos straipsnis „Paskutiniai Antano Smetonos gyvenimo metai“, kuriame fiksuojama prezidentui atsiverianti „niūri Lietuvos ateities vizija“⁸. Netrukus po šio leidinio pasirodymo 2002 m. tos pačios institucijos istorikė Daiva Dapkutė paskelbė netikėtus dokumentus, kurie byloja JAV Valstybės departamento požiūrį į prezidento A. Smetonos asmenį bei jo veiklos, būnant politinėje tremtyje, varžymą⁹.

Šiame straipsnyje bandoma atskleisti prezidento A. Smetonos, tapusio tremtiniu Vakaruose, pastangas vienyti JAV lietuvių politinių srovių organizacijas ir siekti vienintelio nekintančio tikslo – sugrąžinti Lietuvai nepriklausomybę. Tam pasitelkiami pirmiausia pirminiai šaltiniai – prezidento 1940–1944 m. laikotarpio susirašinėjimas su diplomatais, politiniais bei visuomenės veikėjais. Be to, remiamasi to laikmečio lietuvių išeivijos periodika ir jau pastaruo-

ju metu publikuotais šią temą liečiančiais straipsniais.

PREZIDENTO A. SMETONOS SPRENDIMAS PASYVIAI PASIPRIEŠINTI SOVIETŲ OKUPACIJAI

Praslinkus keturiems mėnesiams po lemtingų Lietuvai 1940-ųjų vasaros įvykių, surežisuotų sovietų, pasitelkiant vykdytojus komunistus, tuomet dar įvardijamus „bolševikais“, ir sulaukus paramos iš jiems prijaučiančių, buvo sužlugdyta valstybės nepriklausomybė. Užatlantėje spalio 15 d. JAV prezidentas Franklinas D. Ruzveltas ištarė viltingus žodžius, skirtus mažoms tautoms, pavergtoms agresorių. Tada Amerikos lietuvių delegacija, sudaryta iš katalikus, socialistus ir tautininkus vienijančios Lietuvai gelbėti tarybos (LGT), lankėsi Vašingtone, Baltuosiuose rūmuose. Ir tuomet, priėmimo metu, išgirdo šį prezidento pažadą, paremtą JAV administracijos nuostatomis: „Jungtinių Valstijų akyse Lietuva yra maža respublika, bet mes turime mažų respublikų čia pat Amerikoje ir mes labai suinteresuoti jų apsauga. [...] Europoje yra kitų šalių, taip pat agresorių okupuotų, kaip Olandija, iš kurios kilo mano tėvai, ir Belgija, iš kurios – mano žmonos tėvai. [...] Mes esame suinteresuoti visų mažų pavergtų šalių nepriklausomybe ir darysim viską, kad joms būtų grąžinta nepriklausomybė, vos tik baigsis karas.“¹⁰ Atrodė, kad Vakaruose klostėsi palankios sąlygos Lietuvos išvadavimui, beliko Amerikos lietuviams susiburti į vieningą šių tikslų siekiantį frontą. Buvo tikimasi sušaukti Lietuvių seimą, kuris rūpintųsi šalies išlaisvinimu ir nepriklausomybės atkūrimu, bei puoselėta viltis sukurti vyriausybę egzilyje, veikiančią tol, kol bus atkurtas Lietuvos valstybingumas. Tuo metu Nepriklausomos Lietuvos atstovas Vašingtone Povilas Žadeikis

vienareikšmiškai apibūdino susiklosčiusią padėtį Tėvynėje: „Lietuva buvo klasingai užpulta ir parblokšta Maskvos *blitzkriego* manevru. Lietuvos Respublikos santvarka tapo sugriauta, valstybės nepriklausomybė ir tautos suverenitetas pašalintas, o liaudis tapo įkinkyta į bolševikišką ekonominį jungą.“¹¹ Telkdamas JAV piliečius lietuvius, kad ir kokių pažiūrų jie būtų, „didžiųjų tautinių darbų programai“ diplomatas pakvietė iš pradžių teikti materialią pagalbą tautiečiams.

Skirtingai nuo kitų dviejų Baltijos šalių, Lietuvos prezidentas Antanas Smetona nusprendė, kad pasitrauks į užsienį, kur „galėsias būti naudingesnis savo kraštui“¹². Šią sprendimą bus nulėmusios naktinio (iš birželio 14 d. į 15 d.) ir paskutinio (birželio 15 d.) vyriausybės posėdžių aplinkybės. Pirmajame posėdyje prezidentas savo kalboje ministrams priminė vieną pagrindinių bolševikų tikslų – įvykdyti pasaulinę revoliuciją. Pasak A. Smetonos, bolševikai naudojami įsiplieskusio pasaulinio konflikto proga ir „jie jau pradeda ją naudoti Lenkijoje, Latvijoje, Estijoje ir Lietuvoje“, ir tai rodo šių kraštų „okupaciją ir sovietizaciją“. Nors pasekmės „visiškai nepriklausys nuo to, ar mes priešinsimės, ar ne“, tačiau, prezidento nuomone, „pasipriešindami mes parodysim pasauliui, kaip branginame savo laisvę; be to, reikia nepamiršti ir moralinės pasipriešinimo reikšmės tiek esamai, tiek būsimoms kartoms“¹³. Vis dėlto dauguma ministrų buvo linkę priimti sovietų ultimatumą argumentuodami, kad pasipriešinimas pareikalaus daug lietuvių aukų. Tų lemtingų 1940-ųjų įvykių akivaizdoje prezidentas, atmesdamas „taikingas bolševikų intencijas“, antrajame, t. y. paskutiniame posėdyje tvirtai pareiškė nepasitikėjimą bolševikais: „Aš bolševikų patikinimais netikėjau ir dabar netikiu. Šiandien [birželio 15 d.] prasideda, o gal jau prasidėjo, Lietuvos okupacija ir Lietuvos žemė dreba nuo bolševikų tankų.“¹⁴ A. Sme-

tonos nuogaštavimai netrukus pasitvirtino, užsienio lietuviai bemaž po mėnesio iš žiniasklaidos (liepos 24 d. pranešimas iš Rygos) sužinojo apie pasilikusių savo tėvynėse tiek Latvijos, tiek Estijos prezidentų galimus likimus, – nors jie ir „atsisakė“ savo pareigų, bet manoma, „kad abu buvę prezidentai bus išvežti į Maskvą „likviduoti.“¹⁵ A. Smetona, nesulaukęs iš Lietuvos vyriausybės pritarimo atmesti sovietų ultimatumą ir simboliškai pasipriešinti bei atskleisdamas Sovietų Sąjungos užmačias „sudaryti įspūdį, kad lietuviai patys užsmaugė savo tautos politinę laisvę“ ir vengdamas tapti grobuoniško Kremliaus įrankiu, nusprendė bent pasyviai pasipriešinti.¹⁶ Toks išsiskiriantis iš kaimyninių Baltijos šalių A. Smetonos sprendimas šių dienų Rytuose įvardijamas kaip Lietuvos prezidento išvalgumas, kurio pagalba buvo pergudrautas sovietų saugumas (tuometinis NKVD) ir kiek sutrikdytas sklandus „dikta-tūros ir buržuazinės santvarkos nuvertimo“ scenarijus.¹⁷ Šiandien tokią A. Smetonos poziciją suvokė ir kai kurie išėivijos istorikai teigdami, kad jis „geriau suprato rusus negu dauguma lietuvių, kurie sėdėjo kabinetuose“ ir kad atsisakius „bent simboliškai pasipriešinti Raudonajai armijai“ „jo pasitraukimas iš Lietuvos bent iš dalies buvo sėkmingas tokio politinio pasipriešinimo žingsnis.“¹⁸ Tačiau, kaip minėta, nesulaukus Lietuvos vyriausybėje vieningos reakcijos į sovietų ultimatumą ir smulkiau nenušvietus aplinkybių, kurios privertė A. Smetoną pasitraukti iš pavergiamos Tėvynės, tuo pasinaudoję „naujų“ lūkesčių propaguotojai, komunistų pakalikai ir juos atstovaujantys politikai paskleidė šališkai sukonstruotą „prezidento pabėgimo“¹⁹ klišę, visuomenei brukamą visą sovietmetį ir pasiekusią mūsų laikus.

Jau būdamas Vokietijoje prezidentas aiškiai išsakė tolimesnius savo ketinimus, jog atsidūrus tremtyje jis su šeima nori „būti naudingi savo tautai ir patys dar pasidžiaugti

savo tėvynės laisvę, kuri juk turi grįžti.“²⁰ Nors būta įtaigojimų A. Smetonai apsisotiti ilgesniam laikui kurioje nors Europos šalyje, bet prezidentas, aukščiau vertindamas galinčiausias Vakarų šalies – JAV galimybes ir tai, kad pastarosios valstybės pozicija Lietuvos respublikos nepriklausomybės atkūrimo klausimu itin palanki, pasiryžta vykti į Ameriką. Be to, anot amžininkų, žemyne, kur veikė gausi senoji lietuvių išeivija, „atrodė būsiančios geriausios sąlygos pasidarbuoti Lietuvos labui.“²¹ Netrukus Užatlantės lietuvius pasiekia žinia, kad „pirmasis ir paskutinis Laisvosios Lietuvos prezidentas atvyksta į Ameriką.“²² Ruošdamasis tolimai kelionei A. Smetona ketino, lankydamasis po lietuvių kolonijas, „savo žiniomis šviesti Lietuvos padėtį, rodyti jiems Lietuvos perspektyvas“ ir taip pasitarnauti, telkiant „visas sroves ant bendro pagrindo.“²³

Suprantama, lietuviai, pasklidę Vakarų demokratijos kraštuose, laikėsi nevienareikšmės pozicijos dėl 1940-ųjų birželio įvykių Lietuvoje, ir tai rodė jų nuomonę dėl prezidento pasitraukimo. Štai Lietuvos išeivių Palestinoje vardu buvo reiškiamas džiaugsmas, A. Smetonai ir jo šeimai pasiekus Ameriką, ir patikinama, kad prezidentas apleido „tiek numylėtą ir tiek iškankintą Lietuvą ne savo asmenį gelbėti, o kovoti tarptautinėje arenoje dėl brangiosios tėvynės išvadavimo.“ Be to, išreikšta viltis, „kad naujai atgimstanti Lietuva bus Tamstos [prezidento A. Smetonos – J. B.] vadovaujama tuo pačiu žmonių meilės ir tautų solidarumo keliu.“²⁴ Palai kydamas A. Smetonos pasirinktą poziciją – protesto vardan pasitraukti – diplomatas Bronius Balutis pabrėžė: „Estijos ir Latvijos Prezidentų likimas parodė, kad Tamstos [prezidento A. Smetonos – J. B.] nujautimas buvo teisingesnis ir laimesnis taip asmeniniu, taip ir valstybiniu požiūriu.“ Lietuvos pasiuntinys, kaip pats yra pasakęs, laikantis „Lietuvos fortą“ Londone, pripažino, kad

„normaliomis ir sveikomomis aplinkybėmis Tamstos [prezidento A. Smetonos – J. B.] buvimas tenai [JAV – J. B.] turėtų būti lietuvių vienybės magnetu.“ Bet atsižvelgdamas į tikrovę – lietuvių išeivių politines pažiūras, B. Balutis siūlė „savo autoritetu ir atsargiais nurodymais [...] pirmiausiai sucementuoti ir sutvarkyti pačią taip vadinamąją Tautinę srovę Amerikoje.“²⁵ Iš tiesų, Amerikoje A. Smetoną netrukus užklupo ir priekaištingi klausimai: kodėl Lietuvos okupacijos akivaizdoje buvęs toks prezidento ir vyriausybės pasyvumas, nesutarimas ir nepasirengimas pavojui.²⁶ Tiek pastarųjų klausimų šalininkai, tiek negalintys pamiršti 1926-ųjų gruodžio posūkio – perversmo užsispyrusiai lipdė opoziciją, nusiteikusių prieš prezidento (būtinai dar pridodant žodį „buvusio“) asmenį ir jo galimybes telkti tautiečius bendram darbui – Lietuvos laisvinimo akcijai ar net frontui.

Vis dėlto B. Balutis ragino A. Smetoną nerodant „palūžimo ženklų“ su giliu įsitikinimu ir stipria viltimi dalyvauti „kovoje už Lietuvos laisvės atgavimą“ bei drąsino, primindamas jam anuometinį dr. Jono Basanavičiaus apsilankymą Amerikoje ir tuomet Tautos patriarcho tarp lietuvių patirtą „politinį gruodą“²⁷. Toliau modeliuojant Lietuvos laisvinimo procesą susitelkiama ties mintimi, kad tuo tikslu turi būti sudaromas „centrinis, vadovaujantis organas“ Amerikoje, kur įsikūrusi „didžiausia mūsų tautos dalis“ ir „kuria tenka [...] remtis ne tik moraliai ir finansiniai, bet ir politiniai.“²⁸ B. Balutis, svarstydamas prezidento, turinčio „tarptautiniai juridinių statusą“, galimybę tapti „kovos už Lietuvos nepriklausomybę“ reiškėju ir būtinybę prie jo sudaryti veiksmų centrą, pabrėžia dvi šios problemos puses. Viena tarptautine politine prasme „žymiai palengvina tą užduotį“, o kita – pasunkina „dėl mūsų išeivijos politinio nepriaugimo ir tų kivirčių, kurie kilo ir sukasi [apie] Tamstos [prezidento A. Smetonos –

J. B.] asmenį.“ Todėl liudijant tautos politinę brandą ir parodydamas tarptautinėje plotmėje šios kovos vieningumą, diplomatas atkakliai siūlė idėją „prieiti prie mūsų veiklos susikonceptravimo padarius mūsų politinių partijų ir srovių paliaubas ligi Lietuvos nepriklausomybės atgavimo – arba bent verta pamėginti tai padaryti.“²⁹ Kita vertus, A. Smetonai, kuris pirmas užsiminė apie kompromisų būtinybę vardan tautos vienybės, B. Balutis patarė deklaruoti tik vieną tikslą – „privesti lietuvių tautą prie nepriklausomybės ir atiduoti į jos rankas tolimesnę jos likimą ir tolimesnę jos sutvarkymą, kurią ji padarys taip, kaip ji norės.“³⁰ Tokiu būdu būtų švelninamos opozicijos išankstinės nuostatos dėl prezidento jungimosi į Lietuvos laisvinimo akcijos lyderystę. Pasiekus Lietuvos prezidento egzilyje įtvirtinimą (šiuo atveju svarbiausia buvo pasiekti išėivijos daugumos pripažinimą), kitas žingsnis būtų Lietuvos vyriausybės (ar bent ministrų kolegijos) egzilyje sudarymas kokioje nors demokratinėje šalyje. Tokias laisvinimo veiklos gaires numatė sumanus diplomatas B. Balutis, kuris, matyt, rėmėsi kaimynų lenkų, jau turėjusių Londone analogišką vyriausybę, patirtimi. Kartu pabrėžiamas Lietuvos vyriausybės „galutinis tikslas – atstatyti Lietuvos suverenumą, grąžinti Vyriausybę *in exil* namon, o tautos valia toliau pati spręst tolimesnę valstybės santvarką.“³¹ Šio cituoto laiško kontekstas rodo, kad su pastarąja mintimi jau buvo susigyvenęs A. Smetona, apie tai jis pareiškė 1941 m. spalio 11 d. laiške, adresuotame B. Balučiui.

ANTANO SMETONOS MISIJOS JAV PRADŽIA: VIENYTI TAUTIEČIUS ATKURIANT NEPRIKLAUSOMĄ LIETUVĄ

Vos pasklidus žiniai, kad prezidentas A. Smetona nusprendė vykti į Ameriką, išėivijoje pradėta tartis, kaip pasiruošti jo sutikimui.

Pagrindinių lietuvių politinių srovių lyderiai nedelsdami ėmė diskutuoti apie tokį jo sprendimą. Socialistų pakraipa šį atvykimo faktą įvertino neigiamai, jų spauda „dar labiau pradėjo juodinti prez. A. Smetoną ir visus tautiškaai nusistačiusius žmones.“ Katalikų srovės atstovai laikėsi rezervuotai, bet baigiantis 1940-ųjų gruodžiui pareiškė, kad „nieko neturės prieš tai“, jei jų Niujorko skyriaus valdybos nariai dalyvaus prezidento sutikime. Tačiau dėl Lietuvos prezidento buvimo JAV reikalų tolimesnius veiksmus pasiūlė pavesti Lietuvai gelbėti tarybai (toliau – LGT). Tautininkai, vertindami besiklostančią padėtį, vylėsi, kad A. Smetonos buvimas Amerikoje bus skirtas „lietuvių gerovei, vienybei, taikai, bet ne skaldymui savųjų ir grupinėms rietenoms.“³² Paaiškėjus Lietuvos prezidento atvykimo preliminariai datai, iniciatyvos pirmiausia ėmėsi Bruklino (Niujorko miesto dalis) tautininkai, o netrukus ir svarstymuose dalyvaujantys diplomatai pasiūlė tuo rūpintis arba Lietuvos pasiuntinybei, arba jau susikūrusiai LGT.³³

Naujai iškilusiam JAV lietuvių politinių srovių susivienijimui – LGT pasirengimas sutikti prezidentą tapo tarybą sudarančių grupių brandos, kitaip tariant, gebėjimo aukoti partinius interesus vardan atstovaujamos Lietuvos valstybės vieningumo, patikrinimu. Iš minimo susivienijimo pirmieji atsiskyrė socialistai, kurių atstovai nedalyvavo prezidento sutikimui skirtuose pasitarimuose nuo pat 1940 m. gruodžio 7 d. Po to išryškėjo dar vienos LGT grupės – katalikų svyravimai, kurie pasireiškė jų abejonėmis, ar verta dalyvauti prezidento sutikime. Vis dėlto su pastaraisiais buvo rastas kompromisas ir sutarta, kad prezidentą A. Smetoną Niujorke 1941 m. kovo 10 d. sutiks Respublikos diplomatijos atstovai JAV, todėl iš svarbesnių organizacijų turi būti sudarytas naujas komitetas Lietuvos prezidentui priimti.³⁴ Jei buvo aiškiai suvokiamos Amerikos

lietuvių komunistų nuostatos dėl įvykių Lietuvoje ir jų reakcija į prezidento atvykimą, tai prie pastarųjų besišliejantys socialistai bei jiems bandantys pritarti katalikai-klerikalai, primiršę krikščionišką atleidimo principą ir trokštą įsiveržti į valdžią, atrodė keistokai.

Nepaisant Amerikos lietuvių politinėse srovėse besiformuojančio nepalankumo Lietuvos prezidento atžvilgiu, A. Smetona Niujorko jūrų ooste, dalyvaujant lietuvių diplomatams, minėtam komitetui, gausiam lietuvių būriui ir JAV žiniasklaidos atstovams, buvo deramai sutiktas. Žiniasklaida vėliau pastebėjo, kad „pats faktas jo [prezidento A. Smetonos] atvykimo Amerikon, demokratijos tvirtovėn, reiškia jo gilų, o ne paviršutinį demokratijos įvertinimą.“³⁵ Atvykimo proga išplatintoje Lietuvos respublikos prezidento deklaracijoje Amerikos spaudai A. Smetona padėjo JAV valdžios atstovams „už jų prielankumą“, suteikiant įvažiavimo vizas, ir atsargiai dėliojo savo ketinimus: „Mano planai ateičiai yra dar neiškūs, visiškai natūraliai, bet mano intencija ir noras pašvęsti ateičiai ir paruošti Lietuvos istorijos dvidešimties metų nepriklausomo gyvenimo laimingą laikotarpį, respubliką po mano administravimu.“ Sutikimo metu jis žurnalistams dar patvirtino, kad „įsteigęs Lietuvos valdžią ir tarnavęs jai taip ilgai“ nori „užrekorduoti jos istoriją“ ir prisipažino: „Bet kolei mano širdis plaka, ji visuomet tiktai dėl laisvos Lietuvos!“³⁶

Todėl, nuosekliai linkdamas į Lietuvos laisvinimo veiklą, Lietuvos prezidentas jau pirmajame jo pagerbimo bankete, įvykusiame kovo 13 d. Niujorke, „Pierre“ viešbutyje, kreipėsi į išeiviją kilniai patikindamas: „Septyniasdešimtus metus einu. Būdamas moksleivis, veikiau ir vedžiau kitus – ir man pritarė. 15 metų išbuva ir Lietuvos prezidentu. Tad turiu pasitikėjimą. Patiksiu ar ne, bet sakysiu tiesą apie Lietuvą. Nesibrausiu į jūsų gyvenimą. Bet žinau, kad jūsų širdys

plaka Lietuvai ir jos laisvei kaip ir mano.“³⁷ Dar vienas svarbus atvykusio prezidento patikinimas, kad „jis neratifikavęs Sovietų ultimatumo sąlygų, kad jis pasiryžęs, reikalui esant, išaiškinti netikslus ir kartais neteisingus priekaištus, taikomus ne tik jo prezidentavimui, bet ir asmeniui.“ Keldamas lietuvių vienybės idėją A. Smetona „kvietė visus tautiečius gerbti Lietuvos nepriklausomybės vėliavą, padėti tą vėliavą iškelti į Gedimino kalną Vilniuje.“³⁸ Kitos, turėjusios tapti reikšminga visai išeivijai viešnagės metu A. Smetona lankėsi Čikagoje, pramintoje Amerikos lietuvių sostine. Svarbiausioji tos viešnagės dalis – iškilmingas priėmimas, vykęs 1941 m. gegužės 4 d., kai prezidentas pasakė kalbą, kurią transliavo JAV nacionalinė radijo kompanija NBC.³⁹ Savo kalboje jis atskleidė sovietų įvykdytą ne tik Lietuvos, bet ir dviejų kitų Baltijos šalių užgrobimą, pasiryžimą laisvinti Lietuvą. A. Smetona patvirtino, kad „Lietuvių tauta tebėra gyva, ji nepasiduos brutaliai bolševizmui ir pasiliks gyva ir laisva.“⁴⁰ Be to, pažymėjo Lietuvos vyriausybės tęstinumo būtinybę ir patikino, kad „pokarinė Lietuva turėsianti būti atsteigta tik 1918 m. atkurtosios demokratinės Lietuvos pagrindais“⁴¹, o „jos vadovybės klausimo sprendimas priklausąs visai tautai.“⁴²

Pirmuoju aukštu oficialiu JAV pareigūnu, pagerbusiu atvykusį į Ameriką A. Smetoną kaip Lietuvos respublikos prezidentą, tapo Merilendo valstijos gubernatorius Herbertas R. O’Konoras (Herbert R. O’Connor). Jis 1941 m. kovo 12 d. laišku pasveikino A. Smetoną ir pakvietė apsilankyti broliškame Merilende.⁴³ Kaip žinia, išduodant 1940 m. rugsėjo 14 d. Berlyne Lietuvos prezidentui ir jo šeimos nariams JAV diplomatines vizas, buvo išgautas A. Smetonos raštiškas pasižadėjimas, kad jam žinoma sąlyga „nevadinti savęs kokios nors vyriausybės nariu ar vadovu, viešint Jungtinėse Valstijose.“⁴⁴

Tačiau atvykus į Ameriką ir sulaukus dviejų svarbių priėmimų Valstybės departamente bei Baltuosiuose rūmuose, keitėsi A. Smetonos padėtis, atrodžiusi labai suvaržyta, įrėminta dokumente griežtai fiksuojama formuluote. Jau pirmajame priėmime, kurį surengė 1941 m. balandžio 1 d. Valstybės departamento įgaliotasis sekretorius Samneris Velesas (Sumner Welles) buvo pareikštas patikinimas, kad „Amerikos vyriausybė neprieštarauš Prezidento susitikimui ir pokalbiams su lietuvių kilmės Amerikos piliečiais“, o tokių susitikimų metu „bus labai naudinga išgirsti žodžius, skatinančius dirbti, siekiant atgauti savo šalių nepriklausomybę.“⁴⁵ Netrukus, balandžio 18 d. vykusiame kitame priėmime (jis įvardintas kaip privati audiencija) pas JAV prezidentą F. D. Ruzveltą A. Smetona išgirdo viltingą raginimą: „vykti pas savo tautiečius ir padirbėti jų tarpe [...] Amerikos lietuviai padėjo Lietuvai per aną Didįjį [pirmąjį pasaulinį – J. B.] karą, padės jai ir šiame kare.“⁴⁶ Įvykusioje audiencijoje buvo patvirtinta JAV pozicija – nepripažinti Lietuvos okupacijos⁴⁷, ir tai klojo pamatus Lietuvos bylos kėlimui tarptautiniu mastu. Kartu tai buvo ženklas Amerikos lietuviams, raginantis „dar daugiau susirūpinti Lietuvos likimu ir parodyti daugiau darbštumo.“⁴⁸ Taigi nuo pat atvykimo A. Smetona laikytas įžymiu svečiu, gyvenančiu privačiai ir turinčiu Lietuvos prezidento, esančio egzilyje (trentyje), vardą.⁴⁹ Pripažįstant A. Smetonos kaip „tikrosios Lietuvos vyriausybės atstovo“ statusą, reikšmingas buvo JAV Valstybės departamento išreikštas Amerikos vyriausybės požiūris jau prasidėjus vokiečių žygiui prieš sovietus. Išlikusiame dokumente patvirtinama, kad „nebus prieštaraujama Prezidento Smetonos kampanijai, siekiant suvienyti Jungtinėse Valstijose gyvenančius lietuvių kilmės piliečius ir kviečiant juos remti demokratinę respublikinę Lietuvos vyriausybę, gyvavusią iki 1940-ųjų birželio.“⁵⁰ Panašią,

bet jau kiek koreguotą nuostatą, kurią išreiškė Valstybės departamentas, valdininko laiške prezidentui A. Smetonai perduoda ir diplomatas P. Žadeikis: „esą visai tvarkoje, kad Tamsta viešai kalbėtumėt apie tai, kas ir kaip buvo Lietuvoje iki čia Tamstai atvykus, bet kad veikti dėl politinės ateities, kurioje Tamstos asmuo figūruotų, kaipo tiesioginiai suinteresuotas ar naudai kito asmens, – esą būtų nesuderinama su pasižadėjimu.“⁵¹

Visai kitoks paveikslas kūrėsi Amerikos lietuvių išeivijos gretose. Nors Lietuvos respublikos pasiuntinybė Vašingtone savo informacijoje išeivijos spaudai aiškiai įvardijo, kad konstitucinės teisės požiūriu A. Smetona „tebesiskaito Lietuvos prezidentu“⁵² ir katalikų srovės atstovas betarpiškai patyrė, kad prezidentas „nepasenęs, nepavargęs, ryžtingas; vadovybės neatsisakys, bet bendradarbiauti norės ir kitų nuomonėmis skaitysis“ bei dar įsitikino, kad „jokio turto užsienyje neturi“⁵³, bet tarp LGT sudarančių politinių srovių ir toliau tęsėsi nesutarimai dėl požiūrio į jo asmenį. Gegužės 15 d., minint 1922 m. Steigiamojo seimo sukaktį, LGT persitvarkė į Amerikos lietuvių tarybą (ALT), pabrėžiant seiminės Lietuvos svarbą ir siekį išlaisvinto krašto gyvenimą tvarkyti pagal 1922 m. Konstituciją.⁵⁴ Kaip vėliau prisiminė laikraštiniukas Kazys S. Karpius, ALT vadovybė tikėjo, kad Lietuvos nepriklausomybė būsianti greitai atkurta ir „visas tūlų srovių galvojimas buvo dar, kad jie dabar griebis Lietuvą valdyti, tautininkų joku būdu neprileisdami...“⁵⁵ Vertindamas Amerikos lietuvių išeivijos politinių srovių nesutarimus ir išryškėjusią tarp jų vienybės stoką, prezidentas A. Smetona, 1941 m. gegužės 18 d., kreipdamasis į Čikagos tautiečius, priminė: „Aukščiausias lietuvių tikslas yra išvaduoti ir atkurti nepriklausomą Lietuvą, kokia buvo paskelbta 1918 m. vasario 16 dieną. Kaip vaduoti? Taip, kaip Jūs, tautietės ir tautiečiai, esate ją vadavę savo aukomis

ir gerais darbais per aną Didįjį karą. Taip Jūsų patyrimas, geroji valia ir jūsų sveikoji nuovoka rodys kelią ir dabar. Tas kelias tai tautos vienybė.“⁵⁶

Tačiau vienybės kelias buvo pamestas. Tiek kairiosios, tiek dešinėsios srovės atstovai tebepuolė atvykusį prezidentą. „Kiekvienas jo žingsnis buvo sekamas ir bjauriausiai komentuojamas.“⁵⁷ Todėl išeivijos tautininkai spėję įsitikinti, kad jiems, nusprendus glaudžiau bendradarbiauti su A. Smetona, taps neįmanoma sutartinai dirbti su kitomis ALT politinėmis srovėmis, LGT pertvarkoje jau nedalyvavo. Tautininkų veikėjai, pasiryžę veikti savarankiškai ir susirinkę 1941 m. birželio 6–7 d. Tabor Farmoje, Sodus vasarvietėje (Mičigano valstija) pas bendramintį Juozą Bačiūną (dok. *Bachuną*), pas kurį tuo metu buvo apsistojęs prezidentas A. Smetona, aptarė Lietuvos laisvinimo veiklos aplinkybes. Įvertinus tvyrantį Lietuvos likimo ir ateities neaiškumą ir sutarus neatidėliojant plėtoti politinę laisvinimo veiklą, tautininkai susivienijo ir įsteigė „Lietuvai vaduoti sąjungą“ (toliau – LVS).⁵⁸ Naujasis susivienijimas užsibrėžtų tikslų sąrašė pirmuoju punktu išskėlė svarbiausiąjį: „Padėti Lietuvai atgauti laisvę ir atstatyti ją vėl Nepriklausoma valstybe.“ Kad tai įgyvendintų, LVS prisiėmė priedermę koordinuoti Amerikos lietuvių pastangas Lietuvos laisvinimo procese, derinant „su A. Smetonos, kaip išsitrėmusio Lietuvos prezidento, veikla.“⁵⁹ Buvo numatyta veikti dviem kryptimis – ir tarp tautiečių, ir amerikiečių visuomenėje, o pati veikla turėjo apimti informacijos (raštu ir žodžiu) apie Lietuvą sklaidą, Lietuvos laisvinimo dalyvių ar šalininkų gretų plėtimą, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo paramos aktyvinimą. Aiškiai pabrėžta kova su Lietuvos nepriklausomybės priešais. Be to, buvo įkurtas LVS globojamas Lietuvių tautinis šalpos fondas (angl. „Lithuanian

National Relief Fund“), kuris rūpinosi nuo karo nukentėjusių Lietuvos žmonių šelpimu, o jo garbės pirmininku išrinktas prezidentas A. Smetona. Ilgainiui Lietuvos šelpimo idėja pasklido po visą Amerikos lietuvių visuomenę, kol 1944 m. virto savarankiška organizacija – Bendru Amerikos lietuvių fondu (toliau – BALF).⁶⁰

Šiame Tabor Farmos susitikime Amerikos lietuvių tautininkai paskelbė 1941 m. birželio 7 d. memorandumą, kuriame, pripažindami Lietuvos respublikos prezidento A. Smetonos idėjinę lyderystę, prisiekė „dirbti toliau ir su didesniu pasiryžimu tą darbą, kokio mūsų Tėvynė iš mūsų visų reikalauja“ tol, kol „Lietuva ir vėl bus atstatyta laisva ir nepriklausoma.“⁶¹ LVS pirmininku buvo išrinktas Amerikos lietuvių tautininkų veikėjas advokatas Antanas A. Olis (Olševskis), kuris skatino organizaciją atvirumui ir kvietė vienytis įvairių įsitikinimų tautiečius, pasiryžusius Tėvynės laisvinimo labui bendradarbiauti „su Lietuvos valstybės likučiais, pirmiausia su A. Smetona.“⁶² Prezidentas, keldamas vardan valstybės nepriklausomybės atkovojo visų lietuvių vienijimosi idėją ir tvirtindamas, kad nėra kurios nors vienos partijos „nuosavybė“, laikėsi nešališkos pozicijos ir kukliai vertino savo įnašą į LVS plėtojamą veiklą: „Sąjunga Vaduoti Lietuvai ir *Relief Committee* ne mano nuopelnas, ne mano sumanymas. Aš tik paklaustas pasakau savo nuomonę vienu ar kitu reikalu, kad tai galima, kas į mane gera intencija kreipiasi.“⁶³ Naująjį tautininkų politinės srovės darinį teigiamai vertino diplomatas P. Žadeikis, kuris džiaugėsi, kad „Amerikos lietuvių vidurio srovė, lietuvių tautiškai atsivadavusi, galop surado save ir sukūrė srovės vadovaujamą autoritetą“, ir vylėsi, kad LVS veiklą pajus kiekvienas miestas, ypač didesnieji centrai.“⁶⁴

PREZIDENTAS A. SMETONA, LIETUVAI VADUOTI SĄJUNGA IR LIETUVIŲ POLITINIŲ SROVIŲ VIENYBĖS PAIEŠKOS

Nepaisant tautininkų srovės atžvilgiu susidariusios neginčijamos opozicijos, besiremiančios vien partiniais principais ir pamiršusios vienijančią valstybingumo idėją, LVS, veikdama drauge su A. Smetona, iškart paniro į Lietuvos laisvinimo darbuotę. Buvo plėtojamas bendradarbiavimas su JAV Kongreso nariais, kitais politikais, primenant nepriklausomybės netekusios Lietuvos padėtį, mezgami ryšiai su atskiromis valstijomis, jų gubernatoriais, organizuojant Lietuvos respublikos dienas, remiamas JAV dalyvavimas Antrojo pasaulinio karo kovose, raginant pirkti karo taupymo ženklelius ir paskolos lakštus (bonus), telkiama materialinė parama, reikalinga tiek sąjungai, tiek fondui sėkmingai gyvuoti. Labai reikšmingi, propaguojant Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo būtinybę, buvo LVS surengti vieši renginiai, skirti plačiajai Amerikos visuomenei. Juose dažnas dalyvis greta Lietuvos prezidento A. Smetonos būdavęs ir Lietuvos bičiulis, paskutinis JAV pasiuntinys Kaurne dr. Ovenas K. Dž. Noremas (dr. Owen C. J. Norem). Beje, diplomato iniciatyva buvo įkurta amerikiečių organizacija „American Friends of Lithuania“ (AFL), kuri siekė plačiau informuoti visuomenę apie Lietuvą, teikti okupuotam kraštui materialinę ir moralinę paramą, remti lietuvius pabėgėlius ir propaguoti 1941 m. rugpjūčio 14 d. paskelbtuosius Atlanto chartijos principus.⁶⁵ Vienas reikšmingiausių darbų, skirtų Amerikos visuomenei, liudijant pasiektą nepriklausomos Lietuvos respublikos pažangą įvairiose gyvenimo srityse bei skleidžiant istorines ir geografines žinias apie Lietuvą, tapo dr. Oveno K. Dž. Noremo knygos „Timeless Lithuania“⁶⁶ išleidimas. Prie šitos Lietuvos

Nepriklausomybės sidabrinio jubiliejaus proga pasirodžiusios knygos, kuri buvo iliustruota nuotraukomis ir papildyta žemėlapiais, leidimo tiek redaguojant, tiek telkiant lešas prisidėjo pats prezidentas A. Smetona bei LVS.⁶⁷ Pagelbėdamas sisteminti diplomato teikiamą medžiagą A. Smetona pripažino, kad šia knyga „užsiimtas platus Lietuvos ir lietuvių gyvenimo atvaizdavimas praeities ir dabarties“ ir kad ji „labai naudinga Lietuvai.“⁶⁸ Be to, „išsiuntinėta diplomatams ir didžiąjai spaudai, ji atgaivintų Lietuvos bylą, amerikiečio diplomato šviesoje parodytą, ir būtų atsvara prieš rusų bolševikų ir lenkų propagandą.“⁶⁹

Prasidėjus Vokietijos–Sovietų Sąjungos karui ir naciams užėmus Lietuvą, išėivijoje lietuvių diplomatinuose sluokniuose būta svarstymų, kaip „pastūmėti pirmyn Lietuvos nepriklausomybę dabartinėse apylostovose“⁷⁰ ir teirautasi A. Smetonos, ar jo „pirmųjų pareigų eilėje“ yra „pareiga grįžti į Lietuvą“ ir taip pagrįsti „konstitucinio Prezidento“ faktą⁷¹. A. Smetona, išlaikydamas neeilinį politinį žvalgumą ir išmintį, turėjo vienareikšmį atsakymą: „Kad Prezidentas grįžtų Lietuvon, tai ne tik jo, bet ir jo Įgaliotų Ministrų pareiga ir rūpestis turėtų būti. Jie turėtų žinoti, bent sekti, visų pirma, ar nėra tinkamų, [...] politiškai juridine prasme, sąlygų eiti savo pareigų Lietuvoje. Ligšiol aš nesu iš jų girdėjęs apie tai, nes tokių sąlygų nėra ir, rodos, dabar negali būti bent tol, kol Vokios [Vokietijos] karas eina su Sov.[ietų] Rusija, kol Vokia nėra nieko prasitarusi apie Lietuvos bylą.“⁷² Ir dar, patvirtinant kilnumą, prezidentas A. Smetona priminė pažadą, duotą JAV prezidentui, jog nepripažinsią „Lietuvoje režimų, sudarytų ten esant Sovietų Rusijos ar Vokios okupacijoje“, o kitu atveju, „tai būtų melaginga, prieštaringa grįžti tos okupacijos glėbin.“⁷³ Lietuvos prezidentas tikėjo Vakarų demokratijomis ir šis tikėjimas dar labiau sustiprėjo, kai JAV ir Didžioji Britanija

paskelbė minėtą Atlanto chartiją, deklaruojančią pasaulio sutvarkymo karui pasibaigus principus. A. Smetona tai patvirtina laiške JAV prezidentui F. D. Ruzveltui: „Aš, kaip ir kiti, kurie trokšta visoms tautoms laisvės ir teisingos taikos po šio karo, tikime, kad tame istoriniame dokumente, kaip Atlanto Čarteris [chartija], glūdi didinga, moralinė pajėga, kuri, remiama ginklo, įveiks nelemtą Ašies smurtą, sumotą amžinai pasijungti laisvasias tautas.“⁷⁴ Kartu telegramoje, siųstoje į Baltuosius rūmus, patvirtinama nekintama lietuvių siekiamybė: „Lietuva siekia pasilikti laisva ir nepriklausoma, suvereni valstybė. Santvarka, sudaryta Rusijos ir Vokietijos okupacijų metu Lietuvai yra nepriimtina.“⁷⁵ Tai iš esmės atitiko ir diplomato P. Žadeikio esamos situacijos vertinimą, kurį jis tuo metu perdavė telegrafu kolegai dr. Jurgiui Šauliui: „Mums nepriimtina jokia santvarka, kolei Lietuvoje rasis svetimos kariuomenės dalys, kolei tautai nepatikinta civilinės laisvės valstybinis kontinuitetas ir visiška Lietuvos nepriklausomybė.“⁷⁶

Neatsitiktinai įvykusį 1941-ųjų birželio sukilimą A. Smetona vertino rezervuotai, abejodamas, ar jis nesąs per ankstyvas, o tokios prezidento nuostatos, matyt, įtakoją LVS, paskelbusią atitinkamą pareiškimą, kuriame neigiamai vertinamas minėtas sukilimas ir jo iškelta Lietuvos Laikinoji vyriausybė.⁷⁷ Pastaroji A. Smetonos pozicija pagrindė ir Lietuvos pasiuntinio P. Žadeikio notoje, įteiktoje 1941 m. liepos 3 d. JAV vyriausybei, reiškiamas mintis.⁷⁸ Prezidento nuogaštavimus dėl „per ankstyvo sąjūdžio“ skelbiant nepriklausomybę ir to, kad sukilimas Kaune galimai surengtas dėl „vokiečių inspiravimo“, išnaudojo jo opozicija ir nepraleido progos viešai lietuvių spaudoje „pasipiktinti“⁷⁹.

Lietuvos laisvinimo veržlumą ėmė stabdyti kintančios tarptautinės aplinkybės: Vakaruose kūrėsi aljansas, kilo antrasis frontas

prieš vokiečius. Tai liudijo, kad tampama sąjungininkais su Sovietų Sąjunga prieš hitlerinę Vokietiją. Tą laikmetį Vakarų visuomenė pažymi kaip tam tikrą pakilimą, kurį prezidentas A. Smetona apibūdina kritiškai: „Propaganda spaudoje nušviečia Europos kontinentą taip, kad tarytum visos, vokiečių pajungtos tautos tik antro fronto laukia, kad sukiltų prieš vokiečius. Tai tikrai „*wishing thought*“ [laukiama idėja]. Iš tikrųjų yra taip: vienos tautos laukia, kitos nelaukia. [...] Visos nori nusikratyti vokiečių, bet vargiai kurios laukia ateinant bolševikų.“⁸⁰ Susikūrus antihitlerinei koalicijai, kai kurios Vakarų demokratijos buvo linkusios peržiūrėti nuostatas dėl sovietų okupacijos Baltijos šalyse. Didžiąjai Britanijai nusprendus išbraukti diplomatus, Londone atstovaujančius Lietuvą, Latviją ir Estiją, iš diplomatų sąrašo, A. Smetona tai vaizdžiai įvertino: „Anglai paaukojo bolševikams aviną, kurį vilkas nunešė, bet dar nėra suėdęs“ ir išreiškė abejones, kad dabar „vargiai kas betiki po Atlanto Čarteriu padėtu Churchilio parašu.“⁸¹

JAV lietuvių visuomenėje susiformavo dvi iš esmės priešiškos pažiūrų grupuotės, įvardijamos „prosmetonininkais“ ir „antismetonininkais“, kurioms rasti, pasak diplomato P. Žadeikio, įtakos turėjusi ir Amerikos vidaus politika: „viena grupė yra demokratiškų pažiūrų, o kita – respublikoniškų.“⁸² Tačiau nepaisant tokio priešiškumo, tyrančio išėivijoje, vis tik ir toliau neatsisakyta idėjos vardan Lietuvos išlaisvinimo interesų siekti suvienyti tautiečius. Todėl šia linkme buvo veikiama kantriai ir pasiaukojamai. Prezidentas, pasirinkęs poziciją „veikti“, o ne „laukti ir žiūrėti“⁸³, garsino Lietuvą ir kėlė jos laisvės bylą. Tai vyko nebūtinai jo sakomų kalbų forma, tai liudijo ir viešnagėse po lietuvių kolonijas atlikti simboliški veiksmai, reiškiantys pagarbą demokratijai ir laisvei. Viešnagės Vašingtone metu, 1941 m. kovo 29 d. Arlingtone, ant Nežinomojo

Amerikos kareivio kapo jis padėjo vainiką, o Amerikos karių nacionalinėse kapinėse pagerbė JAV leitenanto Samuelio Dž. Hario (Samuel J. Harri), žuvusio 1920 m. Lietuvoje, atminimą.⁸⁴ Viešėdamas Čikagoje tų pačių metų gegužės 3 d. A. Smetona aplankė prezidento Abraomo Linkolno kapą ir padėjo vainiką⁸⁵, o 1941 m. spalio 12 d., lankydamasis Mičigane „International Friendship“ parke, pasodino eglą.⁸⁶ 1942 metais minint Vasario 16-osios akto sukaktį itin išryškėjo minėtų lietuvių išeivių grupuočių takoskyra. Čikagoje, rengiant pagrindinį Lietuvos Nepriklausomybės minėjimą, kaip tinkamiausias pranešėjas buvo siūlomas prezidentas A. Smetona, bet nesutikus ir kairiesiems, ir dešiniems, šis pasiūlymas buvo atmestas.⁸⁷ Tuomet LVS, pasinaudodama Merilendo gubernatoriaus palankumu, suplanavo A. Smetonos vizitą Baltimorėje, kur buvo surengtos Lietuvos respublikos dienos⁸⁸. Nepaisant prezidentui priešišku ar piktavališkų pajėgų, prikišančių jam „simpatijas nacistiniam režimui Vokietijoje“, puolimo, renginys pavyko. A. Smetonos pasakytose kalbose, be kita ko, buvo išsakomas prašymas lietuvių kilmės amerikiečiams kuo daugiau pirkti Jungtinių Valstijų gynybos fondų obligacijų ir visais būdais bendradarbiauti, vykdamt Jungtinių Valstijų administracijos rengiamus gynybos planus.⁸⁹ Lietuvių išeiviją siekti Lietuvos bylos atžvilgiu vienijančios pozicijos Pitsburge vykusiame suvažiavime 1942 m. birželio 28 d. ragino ir LVS. Brėždamas tolimesnes šios sąjungos veiklos gaires prezidentas A. Smetona apgailestavo, kad nepavyksta pasiekti lietuvių vienybės „Lietuvos naudai“ ir kvietė: „Jei eidami į vieną tikslą negalime iš vieno dirbti, tai dirbkime šalimais, vieni kitiems nekliudydami, ieškokime draugijų sutartino darbo“. O antismetonininkams, prieštaraujantiems prezidento lyderystei laisvinant Lietuvą ir nuogaustaujantiems dėl jo galimų pretenzijų į valdžią, buvo aiškiai

išsakyta išlaisvintos šalies santvarkos perspektyva. A. Smetona dėstė: „Mes nesiūlome jai, atsikūrusiai, jokio santvarkos projekto. Tai lietuvių tautos, namie pasilikusios, teisė.“ Kartu jis priminė Atlanto chartijos trečiąjį straipsnį, kuris teigia: „Teisė visoms tautoms pasirinkti tokią valdymo formą, kokios jos nori. Tais žodžiais yra pareikštas pagrindinis demokratizmo dėsnis, iš kurio vedamas tautos suverenumas.“⁹⁰

Lietuvių politinių srovių vienybės paieška ir toliau liko prezidento A. Smetonos veiklos JAV darbotvarkėje. Tačiau tas jo siekis buvęs ieškoti „tikros vienybės“, o ne „dirbtinės“, ir tai įmanoma pasiekti „tik iš tikro daikto, iš tikros, o ne falsifikuotos širdies.“ Remdamasis sava, dešimtmečių patikrinta patirtimi, jis aiškino: „Ieškodavau lietuvių vienybės ir ją kartais rasdavau: dirbdavau su įvairiomis srovėmis ir jų talkai esu vadovavęs. Tai būdavo galima tuomet, kada tų srovių vadovai parodydavo geros valios, kada bendrai Lietuvos idėjai atsiskydavo savo išdidusio protingumo.“⁹¹ Dar kartą ragindamas telktis lietuviams vienybėn, jis priminė aktualiausią Lietuvai klausimą, siūlydamas spręsti jį išmintingai, atidedant politines rietenas: „Šiuo metu lietuviams, susirūpinusiems savo vyriausybės atkūrimu, svarbu, kuo vardu ir pavarde Lietuvos Prezidentas. Palikime ateičiai spręsti, koks jis buvo. Svarbu tačiau žinoti, kad ta vyriausybė, gelbėjanti nepriklausomos Lietuvos kontinuitetą, gali būti tik jo sudaryta. Taigi neišmintinga šiaip ar taip žeminti ar mažinti jo autoritetą.“⁹² Laisvinimo veikloje numatant lyderystę buvo nesutarimų tarp Lietuvos diplomatinį sluoksnių (Lietuvos Tautinio komiteto steigimas 1940 m. Romoje ir noras eliminuoti prezidentą iš politinės veiklos⁹³ arba Lietuvos Tautos [Nacionalinės] tarybos projektas 1941 m. ir mintys apie egzilinės vyriausybės sudarymą⁹⁴), tebesitęsę nesantarvė lietuvių politinių srovių gretose, buvo

svarstoma apie galimus Lietuvos valstybinius junginius su kitais kraštais (Balto-Skandija, Baltijos federacija, unija su Lenkija, Vidurio Europos federacija). Todėl ir toliau nesutarta ir delsta dėl Lietuvos vyriausybės egzilyje paskelbimo, nors prezidentas aiškiai buvo nubrėžęs Lietuvos politinę kryptį: „Mūsų nusistatymas turėtų būti orientacija tik į demokratinę Europą, jokių būdu ne į rytus.“⁹⁵ Vis dėlto, vyraujant tokiai išsisklaidžiusių idėjų situacijai, prezidentas A. Smetona, bandydamas pakreipti lietuvių išėviją vieningumo linkme, samprotavo: „Žmogus, mokąs logingai galvoti, turi siekti pirma atstatyti savo krašto suverenumą, o tik paskum, jei bus reikalo, einant iš paaiškėjusių realių sąlygų, jį šlieti į kitą kraštą, savo svoriu nepavojingą savo tautai.“⁹⁶ Keičiantis padėčiai Antrojo pasaulinio karo frontuose, privalu buvo peržvelgti Lietuvos laisvinimo veiklos galimybes ir realistiškai apibrėžti jos gaires. Ta proga Lietuvos prezidentas konstatavo esant naujas tarptautines sąlygas ir modeliavo būsimus įvykius, kuriais reikėtų remtis, keliant Lietuvos laisvės bylą: „Karo tempas labai pagreitėjo. Karas gali dar ilgai užtrukti, bet gali netikėtai veikiant, nei buvo spėjama, sustoti. Mes lietuviai neturime savo vyriausybės *in exile* ir kažin ar jos susilauksime. Tačiau turime ruošti, kiek galėdami, taikos konferencijai. Jei mums nebūtų lemta jai patekti tiesiog per savo atstovus, tai turėtume Lietuvos bylą joje kelti kitais prieinamais keliais, tik su netuščiomis rankomis.“⁹⁷

Ryškėjo nauji Lietuvos laisvinimo veiklos horizontai ir tiek diplomatomams, tiek visoms išėvijios politinėms srovėms kilo priedermė aktyviau jungtis į Lietuvos propagandą, telkiant informaciją apie krašto istoriją, dabartinę padėtį, reaguojant į paskelbtus tikrovės neatitinkančius faktus, skleidžiant tautos siekį atkurti nepriklausomą valstybę. Nors JAV Sovietų Sąjungai atsakė neigiamai dėl Baltijos šalių priklausomybės pripažini-

mo, bet politika pastarųjų kraštų atžvilgiu darėsi santūresnė. 1943 metų pradžioje iš Teisingumo departamento, kuriam buvo pateiktas iš tam tikros lietuvių pusės, įtakotos nesibaigiančios komunistinės ir liberalios spaudos polemikos⁹⁸, komentaras dėl prezidento „politinių pažiūrų“ praeityje, pareiškiamas „susirūpinimas“ dėl A. Smetonos veiklos aktyvumo (prikišamos jo sakytos viešos kalbos, teikiama žinia apie jo rašomą prisiminimų knygą)⁹⁹ ir primenami nurodymai, pagal kuriuos visuomeniškai aktyviems užsieniečiams būtų privalu registruotis „agent of foreign principal“¹⁰⁰ [užsienio agento] statusu. Suprantama, tokia padėtis galėjo komplikuoti ir stabdyti Laisvės bylos kėlimą. Tuo labiau, kad ir toliau nesiliovė antismetonininkų spaudoje viešinami skundai ar nepasitenkinimas aktyviu A. Smetonos įsiliejimu į laisvinimo darbuotę. Prezidentas, atremdamas puolimus, aiškiai įvardija, kad „tai tikrai organizuotos kompanijos darbas“ ir išryškina tokių akcijų kryptį, t. y. kelią, vedantį aklavietėn: „Kai nebepripažįsta Lietuvos Prezidento, tai, nuosaikiai galvojant, turėtų nebepripažinti ir jo pastatytų užsienio atstovų ir konsulų. Taip eina lietuvių piliečio logika samprotaujant. Ar mes kiti, kurie tebepripažįstame Lietuvą po 1926 m. posūkio juridiniu asmenim ir stengiamės atkurti jo valstybinį kontinuitetą, galime sutikti su tos kompanijos nusistatymu?“¹⁰¹ A. Smetona netgi įvardija numanomus puolimo įtakotojus: „Oficialiųjų sferų „irritaciją“ sukėlė Sov. [ietų] Rusijos agentai, bolševikai ir lietuvių organizuota opozicija prieš mane.“¹⁰²

Net ir besiklostant tokioms nepalankioms aplinkybėms prezidentui A. Smetonai plėtoti Lietuvos bylą, laisvinimo darbas, išitraukiant Amerikos lietuvių politinėms srovėms, tęsėsi. Prezidentas buvo tvirtai įsitikinęs: „Ne tik teisė, bet ir pareiga man dedama rūpintis Lietuvos laisve. O tas rūpestis yra politika, ir aš ją darau galimumo ribose.“¹⁰³ Atremdamas

atkakliai skleistą lietuvių visuomenei mintį, esą Baltijos valstybės, nesipriešinusios ginklu sovietų invazijai, „neturi teisės būti laisvos ir nepriklausomos“, prezidentas A. Smetona pasitelkė Čekoslovakijos ar Liuksemburgo atvejus prasidedant Antrajam pasauliniam karui ir abejojantiems dėl Lietuvos laisvinimo dar kartą priminė Atlanto chartijos trečiąją punktą. Juo užtikrinamas siekis „atstatyti suvereniteto teises ir savas valdžias visiems kraštams, prievarta (smurtu) jas atimtiems.“ Prezidentas taikliai pastebėjo, kad šis „dokumentas nededa sąlygų užpultųjų ir pavergtųjų laisvei gražinti, kad ginklu būtų užpuolikams pasipriešinta.“¹⁰⁴ Taigi tapo svarbu ir toliau vienyti Amerikos lietuviams ir taip stiprinti pasitikėjimą Lietuvos vadavimo reikalu.

Ryškus Amerikos lietuvių paliudijimas siekti Lietuvos valstybės atkūrimo ir remti JAV veiksmus Antrajame pasauliniame kare buvo Lietuvos Nepriklausomybės 25-mečio minėjimas Čikagoje. Šis dvi dienas trukęs prezidento A. Smetonos vizitas suteikė šventei iškilmingumo ir tam tikra prasme – oficialumo. Prezidento garbei priėmimus surengė Ilinojaus valstijos gubernatorius Dvaitas H. Grynas (Dwight H. Green) ir Čikagos miesto meras Edvardas Dž. Kelis (Edward J. Kelly), kurie oficialiai paskelbė Vasario 16-ąją lietuvių švente. Minėjimas nestokojo telkiančių Amerikos lietuvių vienybės ženklų. Po Šv. Mišių Švento Kryžiaus bažnyčioje prezidentas padėjo vainiką prie Dariaus ir Girėno paminklo, viešėjo pas Dariaus ir Girėno pulko legionierius, aplankė Šv. Kazimiero seserų akademiją. Baigiamasis Lietuvos Nepriklausomybės sidabrinio jubiliejaus akordas – iškilmingas vakaras, kurį vedė LVS lyderis A. Olis. Jo metu kalbėjęs Ilinojaus valstijos vicegubernatorius Hugas V. Krosas (Hugh W. Cross) pasveikino Lietuvos prezidentą ir valstijos lietuvius bei linkėjo po karo atkurti savo valstybę. Tai

vienas akcentas, įkvepiantis tolimesniems Lietuvos vadavimo darbams. Kitas – pranešimas, kad tą vakarą pasirašyti įsipareigojimai didelės sumos (153 300 JAV dolerių) karo paskolos lakštų [bonų] išsigijimui. Taip buvo viršyta vieno milijono dolerių suma, už kurią Amerikos lietuviai nupirko bombonešį ir jam suteikę „Lituanicos“ vardą perdavė JAV. Vasario 16-osios minėjimas, kartu – ir Lietuvos vardas buvo paviešintas tiek amerikiečių, tiek lietuvių išsiviešėjimo spaudoje: „Jeigu mes kiek arčiau susipažintume su reikšme to titulo, kurį nešioja A. Smetona, tai dar daugiau galėtume nuveikti labai Lietuvos. Dirbdami savo gimtinei šalei Lietuvai, pirmiausia turime tokius pat darbus dirbti šiai šaliai – antrajai mūsų tėvynei Amerikai.“¹⁰⁵

Tačiau trokštamos vienybės, kuri būtų grindžiama ne partiniais principais, o žmonių iš įvairių politinių srovių su skirtingomis pažiūromis visuotinu įsitraukimu į Lietuvos laisvės reikalą, ir dabar nebuvo pasiekta. Pasak diplomato Povilo Žadeikio, tarp Amerikos lietuvių „atsirado Kauno politinio puodo miniatiūra“¹⁰⁶, kurią lydi nesutarimai ir skandalai, ir tai menkino lietuvių atsparumą kovojant už valstybės nepriklausomybę. 1943 metais atgimsta pasiūlymas sukurti Amerikoje Tautinių komitetą (šįkart – tiktai iš Lietuvos piliečių, gyvenančių JAV), kuris, tardamasis su Lietuvos prezidentu ir diplomatais, sušauktų konferenciją ir paruoštų sąlygas sudaryti vyriausybę egzilyje.¹⁰⁷ Pastarąją idėją A. Smetona nedvejodamas atmetė ir paaiškino: „sumanymui demokratiškai per lietuvių konferenciją sudaryti Tautos Komitetą čia nėra šiandien reikalingų sąlygų.“¹⁰⁸ Tų pačių metų rugsėjį Pitsburge ALT surengė pirmąjį Amerikos lietuvių kongresą, kuriame susirinkę katalikų, socialistų ir santariečių politinių srovių atstovai patvirtino JAV lietuvių tikslą atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos valstybę.¹⁰⁹ Aišku, gyvuojanti ALT buvo iškėlusė seiminės Lietuvos

svarbumą. Tačiau ji, sumenkindama prezidentinį Lietuvos laikotarpį, pažeidė valstybės kontinuiteto principą. Suprantama, pastarajame kongrese tautininkai oficialiai, kaip atskira politinė srovė, negalėjo dalyvauti, o prezidentas A. Smetona šį Pitsburgo renginį pavadino „klaidžiojančios veiklos“¹¹⁰ išdava. Tačiau ilgainiui jis įvertino susidariusią realią situaciją ir Amerikos lietuvius tikino: „Reikia eiti visokiais keliais prie vieno tikslo – kad Lietuvai būtų iškovota nepriklausomybė. Nereikia nuleisti rankų, jeigu nesutelpama į vieną organizaciją.“¹¹¹

Toliau sėkmingai klostantis sąjungininkų veiksmams kare su Vokietija bei jos „ašimi“, intensyvėjo ir trijų didžiųjų valstybių diplomatų bendradarbiavimas. Viena to apraiškų – Maskvos konferencija, kurioje imtasi modeliuoti būsimą pokarinę Europos padėtį. Nuogaštauta, kad „Trijų Didžiųjų konferencijoje“ nebūtų nuslysta „ciniško realizmo keliu, sumindžiojus mažuosius“, tačiau prezidentas A. Smetona, keldamas laisvinimo veiklos dvasią, ragino: „Lietuviai neprivalo nusiminti ir pamesti savo laisvės kelią tų troškinančių rūkų glūdumoje. O pavojaus yra pamesti.“¹¹² Nepaisant prognozuojamo po karo nepalankaus likimo Lietuvai ir jos padėties senajame žemyne, iševija kviečiama veikti: „nereikia nuleisti rankų, reikia toliau atkakliai ginti Lietuvos bylą“. Nors, darbuojantis laisvinimo veikloje, tiesiogiai jau neįvardijamas vienybės tarp lietuvių siekis, bet nurodomos galimos gairės lobistiniam visuomenininkų veikimui, „kad visos lietuvių organizacijos, labiausiai tarybos [ALT ir kt. – J. B.] ir Lietuvai Vaduoti Sąjungai, vėl sukrustų ir laiku įteiktų pareiškimus, stojančius už Lietuvos nepriklausomybę, bent prezidentui Rooseveltui ir Kongresui abejiems rūmams, kol nevelu, kol dar trijų didžiųjų Sąjungos vadų susitikimas nėra įvykęs.“¹¹³ Kita svarbi lietuvių politinio veikimo kryptis – bendrų sąsajų

paieška su kaimyninėmis tautomis, kurios atsidūrė panašiose aplinkybėse. Tarp šių tautų A. Smetona, tvirtai pasisakydamas prieš siūlomas unijas ir už neginčijamą Vilniaus priklausomybę Lietuvai, mato ir lenkus. Todėl artinantis Raudonajai armijai prie Lietuvos ir numatant, kad į valdžią grįžta komunistai, prezidentas išvalgiai dėstė: „Taigi nekaltų gyventojų korimams, šaudymams ir namų deginimams, žmonių gabenimams Sibiran nebus galo. Raudonieji pasistengs baigti, ką 1940–1941 m. pradėjo. Jei taip atsitiktų, Lietuvos klausimas būtų galutinai išspręstas. Nebetiktų deklaruoti Atlanto deklaracijos [chartijos – J. B.].“¹¹⁴ Kviečiant svaresniems laisvinimo veiksmams, labai svarbu sujungti lietuvių ir kaimyninių tautų iševijos pajėgas: „Taigi, praverstų jau dabar, susitarus su estais, latviais ir gal lenkais, daryti kokie žygiai Washingtono valdžios sferose šių tautų gyvybei apsaugoti.“¹¹⁵

Atmenant 1918 m. kovo 13–14 d. Niujorke įvykusį Visuotinį lietuvių seimą, LVS, įvertinusi esamą tarptautinę padėtį ir ją palyginusi su ano meto įvykiais, pakvietė visus lietuvius rengtis šaukiamam Amerikos lietuvių seimui. Stebint įvykių paraleles buvo teigiama: „Kaip tada to meto lapkričio mėnesį baigėsi karas ir Lietuva atsisteigė nepriklausoma, taip ir dabar, 1944 metais pranašaujama Europinio karo pabaigą su pergale Alijantų pusėje.“¹¹⁶ Todėl dabar visiems patriotiškai nusiteikusiems lietuviams tapo svarbu ištirti, kas buvo nutarta Lietuvos klausimu vykusiose sąjungininkų Maskvos ir Teherano konferencijose. Manyta, kad, visų pirma, būsimame Lietuvių seime turėtų būti išrinkta Amerikos lietuvių delegacija, kuri apsilankiusi pas prezidentą F. D. Ruzveltą ir išsiaiškintų JAV poziciją dėl Lietuvos laisvės bei nepriklausomybės perspektyvos. Į Amerikos lietuvių seimą ragintasi atvykti „kiekvienas, kuris myli ir didžiuojasi savo garsia tauta“ ir „prisidėti prie pasisakymo, ko

mes Amerikos lietuviai norime Lietuvai iš šio karo.“ Kviestas kiekvienas lietuvis – pavienis ar organizuotas, „kas tik pritaria Lietuvos nepriklausomybei.“¹¹⁷ Amerikos lietuvių seimą buvo numatyta surengti irgi Niujorke 1944 m. vasario 5–6 dienomis, o iškeltų uždavinių ratas apėmė svarbius Lietuvos laisvinimui dalykus: bendradarbiaujant su JAV ir Lietuvos „valdžios įstaigomis“ atstatyti valstybės nepriklausomybę, įtraukti Lietuvą į „United Nations“ [Jungtinių tautų – J. B.] gretas, prašyti JAV valstijų, kuriose gyvena lietuviai, gubernatorių, kad jie skelbtų Vasario 16 d. proga Lietuvos nepriklausomybės proklamacijas. Be to, pabrėžta Amerikos lietuvių jaunimo ir profesionalų įtraukimo į laisvinimo veiklą svarba, lietuvių moterų dalyvavimo nukentėjusių nuo karo žmonių šalpoje reikšmė, lietuvių legiono narių skatinimas glaudžiau bendradarbiauti su grįžtančiais iš karo Amerikos lietuvių kariais. Pasisakoma už JAV karo paskolos laktų pirkimo akcijos tolesnį rėmimą, įkvepiančiu pavyzdžiu laikant Čikagos lietuvių aukomis nupirktą bombonešį „Lituanica“. Tačiau bene pagrindinis dalykas [dokumente rašoma „reikiškinys“] akcentuotas LVS kvietime pareiškiant, kad šiame šaukiamame seime „nebus čia svarstoma, kokią valdžią mes, Amerikos lietuviai, norime Lietuvos žmonėms primesti. Prezidentas ir ministrai bus išrinkti Lietuvoje. Mes tik rūpinkimės ir dirbkime, kad Lietuvių tauta ir šalis būtų išlaisvinta ir Lietuvos nepriklausomybė atstatyta.“¹¹⁸ Tikėtasi, kad įvyksiančiame Amerikos lietuvių seime dalyvaus ir Lietuvos prezidentas A. Smetona. Jis bei kiti žymūs lietuviai ir amerikiečiai buvo pakviesti į neeilinį renginį, sušauktą „lemiamoje valandoje, kada Raudonoji armija artėja prie Lietuvos ir jau įėjo Lenkijon“, kad apsvarstyti „kokią vėliavą ta armija neša: pavergimo ar išlaisvinimo?“¹¹⁹ Deja, netikėta prezidento A. Smetonos žūtis keitė seimo programą ir

vertė koreguoti tolesnę Lietuvos nepriklausomybės bylos eigą. Tačiau liko Lietuvos prezidento pareiškimai, kuriais buvo išreikšti A. Smetonos politiniai troškimai, tapę savotišku testamentu, paskirtu LVS ir jos rėmuose veikiantiems tautininkams. Tik apsigyvenęs Klyvlende [angl. *Cleveland*] Prezidentas pareiškė: „Mes turime siekti, kad Lietuva atgautų savo nepriklausomybę. Kokios formos ji bus, šiandien negalime atspėti. Mes nesiūloma jai, atsikūrusiai, jokio santvarkos projekto. Tai Lietuvių tautos, namie likusios, teisė. Iš savo sąlygų, iš susidėjusios aplinkumos, iš savo medžiagos, atkutus iš po karo griuvėsių, tauta pati kurs ir spręs savo atnaujinto gyvenimo formą, nusistatys savo valstybės santvarkos rėmus. Tokia pažiūra sutinka ir su Atlanto Čarteriu [chartija]...“¹²⁰

AMERIKOS LIETUVIŲ MISIJA: SUGRAŽINTI LIETUVAI NEPRIKLAUSOMYBĘ

Dalyvaujant prezidento našlei Sofijai Smetonienei ir sūnui Juliiui Smetonai Niujorke įvykęs Amerikos lietuvių seimas, į kurį susirinko 402 delegatai, ir sulaukęs Lietuvos diplomatų dėmesio¹²¹, patvirtino tautininkų pasiryžimą tęsti Lietuvos laisvinimo veiklą. Seimo svarbiausioji išdava – 1944 m. vasario 6 d. priimta rezoliucija vieningos veiklos reikalui, adresuota visai JAV lietuvių visuomenei ir jos politinėms srovėms. Dokumentas, kviečiantis Amerikos lietuvius jungtis į bendrą Lietuvos laisvinimo veiklą, pabrėžė „vieningumo reikšmę Amerikos Lietuvių visuomenėje Lietuvos Nepriklausomybės atstatymo darbe“ ir priminė, kad laukiama „iš mūsų veikėjų ne tik vienybės, bet ir veiklos“, kuri būtų vykdoma „aktingai ir gyvai.“ Kartu pasisakoma prieš „popierinę vienybę, kuri nieko neveikia ir kartais net neigia ne tik pačią aktingą veiklą, bet ir daro užpuolimus ant Nepriklausomos

Lietuvos valdžios likučių.¹²² Taip tikroviškai buvo konstatuota padėtis JAV lietuvių politinių srovių gretose. Juristas, velionio prezidento sūnus J. Smetona, savo kalboje, pasakytoje Amerikos lietuvių seime, aptarė, kokiais tarptautinės teisės pagrindais turėtų būti atstatyta Lietuvos valstybė. Jo išdėstytoji Lietuvos teisėtos santvarkos atkūrimo koncepcija remiasi velionio prezidento keltu svarbiu kontinuiteto principu, kuriuo turėtų būti grindžiama laisvinimo veikla: „ne kažin koks naujas apsisprendimas, o suvereninės Lietuvos nesąlyginis atstatymas yra pagrindinis kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės principas.“¹²³

Taigi Lietuvos nepriklausomybės atstatymo darbuotė privalėjo toliau tęsiama, o šios veiklos gairės atspindėtos priimtuose seimo nutarimuose. Vieni reikšmingiausių konkrečių veiksmų, kuriuos fiksavo nutarimai ir kuriuos turėjo išpildyti Amerikos lietuvių visuomenė – surinkti milijoną parašų JAV vyriausybei adresuotai peticijai, kuri užkirstų kelią „Lietuvai patekti Sovietų vergijon.“ Amerikos lietuvių seimas, reikšdamas lietuvių tautos nuomonę, pasisakė prieš sovietų užsienio reikalų komisaro Viačeslavo Molotovo skelbiamą „autonomiją“ sovietų (tarp jų – ir lietuvių) tautoms ir tai prilygino „Sovietų planui pavergti Lietuvą.“ Kartu buvo reikalaujama įvykdyti Atlanto chartijos principus ir patvirtinta, kad šis seimas pasisako „už visišką, pilną Lietuvos Nepriklausomybę.“¹²⁴ Toliau palaikant JAV politiką ir jos dalyvavimą Antrajame pasauliniame kare, į nutarimus įtrauktas įsipareigojimas iki kovo mėnesio pabaigos išpirkti karo paskolos lakštų už penkių milijonų dolerių vertę (vien Niujorko seimo metu jų buvo išpirkta už 164 000 JAV dolerių)¹²⁵. Reikšmingas buvo nutarimuose paskelbtas siekis, kad atskirose JAV valstijose gubernatoriai Vasario 16-osios proga skelbtų Lietuvos Nepriklausomybės proklamacijas, kurios visai Amerikos

visuomenei skelbtų apie Lietuvą kaip savarankiškos valstybės pripažinimą. Svarbu buvo ir tai, kad šis seimas pasirūpino Lietuvos laisvės bylos propagavimu. Niujorko radijas ir spauda paskleidė žinia apie vykusį Amerikos lietuvių seimą bei jame išreikštas lietuvių tautos aspiracijas.¹²⁶ Be to, įamžinant Lietuvos prezidento atminimą, buvo pritarta A. Smetonos paminklo fondo steigimui. Sėkmingą nutarimų įgyvendinimą turėjo užtikrinti išrinktasis Amerikos lietuvių seimo Vykdomasis komitetas, susidedęs iš 17 žinomų JAV lietuvių visuomenės atstovų. Į jų gretas pateko: A. A. Olis, K. S. Karpus, Pijus J. Žiūris, S. T. Tamošaitis, Antanas Stokna, Viljamas Pašalas (William Paschall; Poška), Vytautas Abraitis, J. Bačiūnas, Nadas Rastenis, Juozas Tysliava ir kt. Prie jų veiklos aktyviai prisidėjo ir Lietuvos respublikos pilietybę turįs velionio prezidento sūnus Julius Smetona.¹²⁷ Apibūdinamas Niujorke vykusį Lietuvių seimą, diplomatas P. Žadeikis pabrėžė jame vyravusią patriotišką nuotaiką ir pareiškė, kad jo rengėjai priklauso prie tų lietuvių, kurie nori lietuviškos Lietuvos, priešingai nei tie, kurie, visų pirma, siekia krikščioniškos ar socialistiškos Lietuvos. Pasak diplomato, „tikrieji Lietuviai ir susipratę katalikai nori lietuviškos Lietuvos. Jie žino, kad jei Lietuva bus Lietuviška, tai ji bus ir katalikiška.“¹²⁸

Vis dar puoselėjant vienybę tarp lietuvių išeivijos politinių srovių ir planuojant veiksmingesnę Lietuvos laisvinimo veiklą, iš pradžių buvo tikėtasi susaukti visuotinį Amerikos lietuvių seimą. Tačiau tikrovės įvykiai diktavo ką kitą. ALT, stebėdama sąjungininkų naudai kintančią padėtį Antrajame pasauliniame kare ir likdama ištikima Atlanto chartijos principams, toliau skelbė savarankiškai tęsianti laisvinimo veiklą.¹²⁹ Nors LVS kvietė ALT bendradarbiauti „Lietuvos vadavimo pastangose“ ir dalyvauti visuotinio Amerikos seimo rengime,

bet sutarimo nebuvo pasiekta.¹³⁰ Todėl jau baigiantis 1944 metams, o karui Europoje einant į pabaigą ir komplikuojantis Baltijos šalių likimui, Vykdomasis komitetas atsisakė ankstesnio sumanymo – visuotinio Lietuvių seimo idėjos ir nusprendė sukurti siauresnės apimties išeivijos junginį, pavadindami jį „Amerikos lietuvių misija“ (ALM).

„Lietuvos likimas didžiausiam pavojui – dabar laikas mums ieškoti jai užtarimo ir pagalbos ten, kur mes būsime išgirsti!“ – parašyta įžangoje kreipimosi, pranešančio, kad 1945 m. kovo 23–24 dienomis Vašingtone kviečiama burtis į Amerikos lietuvių misiją¹³¹. ALM numatyta sudaryti iš Amerikos lietuvių seimo vykdomojo komiteto narių bei iš LVS, Amerikos lietuvių tautininkų centro, AFL bei kitų organizacijų. Į rengiamą Amerikos lietuvių suvažiavimą, dar vadinamą „kongresu“, pakviesta dalyvauti ir „jungtis į talką“ daug patriotinių organizacijų: „Susivienijimas lietuvių Amerikoje“ (SLA), Tėvynės Mylėtojų draugija (TMD), Lietuvos Romos katalikų susivienijimas Amerikoje (LRKSA), Lietuvių amerikiečių tautininkų sąjunga [centras] (LATS), BALF, ALT ir kitos. Renginio programoje nurodyti svarbūs Lietuvos laisvinimo akcentai. Vienas – tai šimto lietuvių karių motinų žygis, kuriuo JAV prezidentui bus įteikiama Lietuvai laisvės reikalaujanti peticija, patvirtinta milijonu parašų. Kitas – vadinamoji „kongresinė vakarienė“, kurioje, dalyvaujant JAV kongresmenams, senatoriams bei kitiems oficialiems pareigūnams, bus išsakomas lietuvių siekis „atstatyti laisvą, nepriklausomą ir demokratinę Lietuvos respubliką“, rodomas brolių Motūzų kino filmas apie pasiektą nepriklausomos Lietuvos pažangą bei pristatomas pulkininko Jono Petruičio knygos „Kaip jie mus sušaudė“ angliškas vertimas „Lithuania under the Sickle and Hammer“.¹³² Šitie Lietuvos laisvinimo akcentai jau turėjo istorinius analogus: 1918 metais Niujorke

sėkmingai vyko Visuotinis Amerikos lietuvių seimas, o 1921 metais lietuvių išeiviai įteikė JAV prezidentui Voreniui G. Hardingui (Warren G. Harding) peticiją su milijonu parašų, reikalaujančių *de jure* pripažinti Lietuvos respubliką.

Steigiamoji ALM, palaikydama to meto JAV paplitusį devizą „Laimėti karą ir laimėti taiką“, simboliškai vienijo dvi pagrindines Amerikos politines partijas. Naujajame Amerikos lietuvių judėjime aktyviai reikėsi A. Olis, kuris buvo išrinktas Lietuvių respublikonų partijos Čikagos skyriaus pirmininku, į judėjimą įsitraukė ir žinomas lietuvių veikėjas Aleksandras L. Kumskis, vadovavęs Lietuvių demokratų lygos Čikagos skyriui. ALM sulaukė palaikymo iš JAV oficialiųjų sluoksnių: tiek iš Valstybės departamento, tiek iš Ilinojaus, Konektikuto, Masačusetso, Merilendo, Mičigano, Njudžersio, Ohajo, Pensilvanijos valstijų gubernatorių bei Čikagos miesto mero¹³³.

Amerikos lietuviai, vedami patriotinių jausmų ir susirūpinę dėl nepriklausomos Lietuvos atkūrimo, kaip jie nurodė, leidosi į žygį, kuris tapo „misija tikrąja to žodžio prasme“. Toji misija buvo paženklinta „planningumo, drąsos bei numatymo svarbiųjų siekinių“ ir visa tai paliudijo lietuvių susirinkusi 1945 m. kovo 23–24 dienomis JAV sostinėje Vašingtone. Jie visai Amerikos visuomenei ir vyriausybei vieningai nurodė tokį siekį: „mūsų užjūryje vargstančių brolių ir seserų aukščiausį troškimą – būti laisvais bei nepriklausomai gyventi, ko kiekviena tauta turi teisę turėti.“¹³⁴ Kaip ir planuota, pirmąją dieną (kovo 23 d.) Baltuosiuose rūmuose Lietuvių karių motinų atstovės priėmė prezidento F. D. Ruzvelto žmona Eleonora, po to į suruoštą Misijos posėdį – vakarienę susirinko 39 valstijų atstovai bei dalyviai (jų skaičius siekė 540), tarp kurių buvo 70 kongresmenų ir 10 senatorių. Įžanginę kalbą pasakęs diplomatas P. Žadeikis

nušvietė dabartinę Lietuvos padėtį, kai, sovietų armijai išvijus vokiečius, lietuviai „kenčia naują Sovietų okupaciją“, „sudarinėjami visų vyrų ir moterų, kurie negarbina komunizmo, sąrašai deportacijoms į Sibirą“, o visas kraštas „marionetinės vyriausybės sistema valdomas iš Maskvos.“ Priminę Lietuvos pasiekimus per dvidešimt nepriklausomybės metų, jis pažymėjo, kad Lietuvos žmonės atmeta „Maskvos dirbtinį išlaisvinimą“, jie reikalauja „dabartinio Sovietų viešpatavimo galo“ ir prašo „atkurti jų krašto nepriklausomybę“¹³⁵. Aiškiai išdėstęs lietuvių lūkesčius, diplomatas išreiškė viltį, kad teisė, o ne jėga nulems žmonijos ateitį, ir Lietuva vėl bus nepriklausoma valstybė. Reikšmingą ir paremtą tarptautiniais dokumentais, visų pirma – Atlanto chartija, kalbą pasakė LVS lyderis A. Olis. Jis, pasidžiaugęs lietuvių kalbos, tradicijų ir kultūros archaiškumu, nušvietęs permainingą Lietuvos istoriją ir jos valstybingumo raidą, citavo neseną Valstybės departamento pasekretoriaus Džozefo Griu (Joseph Grew) pareiškimą, kad „Lietuva, Latvija ir Estija iki šiol pripažįstamos kaip nepriklausomos šalys“, nežiūrint dabartinės sovietų okupacijos. Kalbėtojas, priminę Jaltos konferencijoje pasiūlytus būdus ir metodus, kurių pagalba mažos tautos turėtų išrinkti nepriklausomas ir demokratines vyriausybes, išreiškė viltį, kad tokie rinkimai galimi, stebint Didžiojo trejeto (karo sąjungininkų: Didžiosios Britanijos, JAV ir SSRS) komisijai. Todėl tikėtasi, kad būsimoje San Francisko konferencijoje bus atkreiptas dėmesys į mažų tautų apsisprendimo teisę¹³⁶. Pastarosios kalbos reikšmingumą patvirtina ir tas faktas, kad tarpininkaujant Njuhempšyro valstijos senatoriui Čarlzui V. Tobiuui (Charles W. Tobey), tekstas buvo paskelbtas JAV kongreso leidžiamame „Congressional records“ („Kongreso protokoluose“)¹³⁷.

Antroji diena (kovo 24 d.) buvo skirta bendrajam ALM posėdžiui, kuriame toliau

tęsti Lietuvos bylos gynimo svarstymai, numatytos ateities veiklos gairės. Jame buvo priminta (radijo transliacijoje) kongresmeno Edvardo A. Kelio kalba, kurioje išdėstyti Lietuvos respublikos vystymosi faktai, jos santykiai su kaimynais ir, visų pirma, su Sovietų Rusija. Atminus Atlanto chartijos principus, išsakyta mintis, kad reikia priešintis teiginiams – „Lietuva neprivalo turėti nepriklausomybės“ ir esą ji „yra viena iš 16 Rusijos įtakos sferų.“¹³⁸ Kongresmenas transliuotą kalbą baigė optimistiškais žodžiais: „Atminkit, kad Amerika rankų nenuleis tol, kol visos tautos, tarp jų ir Lietuva, neatgaus savo laisvės.“¹³⁹

Lietuvos žmonių vardu nuomonę apie Lietuvos bylą išreiškė juristas J. Smetona. Iš pradžių jis, pacitavęs prezidento A. Smetonos pranašiškus žodžius: „Jeigu bolševikai užplus Lietuvą, tai mažai kas iš jos bepaliks: nekomunistiškus gyventojus paskelbs liaudies priešais ir juos užkamuos išžudys“, pristatė Lietuvos tikrovę, kurią apibūdino žodžiu „tragedija“, kurios „karo sūkurio sujudintas pasaulis net nemato.“ Toliau buvo sukritikuota nuo Jaltos konferencijos laikų peršama bendra karo sąjungininkų (Didžiojo Trejeto) komisija, kuri rūpintusi demokratijos atkūrimu išvaduojamose iš nacių valstybėse. Pasak J. Smetonos, bolševikų „delegavimas demokratijai Lietuvoje atkurti tegali būti suprastas kaip jų įvykdytos agresijos ir nusikaltimų pateisinimas, ir, galiausiai, kaip naujos agresijos maskavimas.“ Lietuvos laisvės atžvilgiu darytina išvada: „bolševikai, kaip ir naciai, yra karo nusikaltėliai“, kuri pagrindžiama: „gi bolševikai prieš Lietuvių tautą nei kiek nemažiau yra nusikaltę už nacius, nekalbant jau apie tai, kad dabartiniu metu jie yra vieninteliai Lietuvių tautos žudikai.“¹⁴⁰ Todėl teisėtos Lietuvos valdžios sudarymas įmanomas tik pripažįstant šios valstybės kontinuitetą, paremtą 1938 metų Lietuvos konstitucija. Tai jau buvę pareikšta

Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo komiteto (VLIK) 1944 m. vasario 16 d. atsišaukime „Į Lietuvių tautą!“ ir tai, patvirtinant politinę išmintį ir gilų konstitucinių pagrindų supratimą, turi „būti visų mūsų kovos už Lietuvos laisvę pagrindas.“ Taip apibūdintas „vienintelis kelias atsikuriančios Lietuvos vairui į lietuviškas rankas atiduoti ir sykiu apsaugoti nuo svetimųjų įtakos.“¹⁴¹ J. Smetona, vadovaudamasis aukštais moralės principais, vylėsi, kad Lietuvai priklausos laisvė, nes teisingumas nulems Lietuvos likimą. Vyresnės kartos lietuvių išėivių atstovai pateikė labai prasmingus istorinius liudijimus iš JAV ir Lietuvos bendradarbiavimo praeities. Tautininkas dr. B. K. Vencius priminė amerikiečių kario leitenanto S. Dž. Hario žūtį, vykdant tarptautinę misiją Kaune neramiais Lietuvos valstybės kūrimosi laikais. Ta proga renginio dalyviai apsilankė Arlingono kapinėse, padėjo vainiką ant leitenanto kapo, pagerbdami garbingojo kovotojo už Lietuvos laisvę atminimą. Stasys Gegužis prisiminė 1918 metais, pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, Vašingtone patriotiškai nusiteikusių tautiečių inicijuotą skubų suvažiavimą, kuriame pasiryžta aktyvinti JAV vyriausybės pripažinimą Lietuvą *de jure*. Toliau išėivijai veikiant nuosekliai šia linkme ir 1922 m. pavyksta pasiekti tikslą (liepos 27 d. JAV juridiškai pripažino Lietuvos respubliką). Tai turėjo būti įkvepiantis pavyzdys, didelė viltis tęsti akciją atgaunant Lietuvos nepriklausomybę ir po Antrojo pasaulinio karo.

Baigiantis 1945 m. kovo 24 d. Vašingtono suvažiavimui, buvo teigiamai įvertinta naujojo darinio – 1944 m. vasario 6 d. Niujorko seime įsteigtojo Vykdomojo Komiteto veikla, kartu nutarta Lietuvos laisvės gynimo bylą tęsti, bet patį komitetą vadinti Amerikos Lietuvių Misija.¹⁴² Šitas pavadinimas tiksliau apibūdino JAV lietuvių pasiryžimą, sekant nesenu XX a. 2–3 dešimtmečių darbuotės pavyzdžiu, vėl kelti Lietuvos nepriklausomy-

bės atkovojoimo ir įtvirtinimo reikalą. Į ALM valdybą buvo išrinkti jau spėję pasireikšti LVS darbuotėje šeši asmenys: A. Olis (pirmininkas), A. L. Kumskis (vicepirmininkas), P. J. Žiūris (sekretorius), K. S. Karpus, J. Tysliava, o centrinę būstinę nuspręsta įkurti Vašingtone. Šis renginys įrodė būsimos ALM pajėgumą Amerikos lietuvių visuomenei, kuri turėjo progos įsitikinti, „kad Lietuvos klausimo sprendimas priklausys nuo to, kiek bus sugebėta paveikti JAV politiką, jos viešąją nuomonę.“¹⁴³

Netrukus JAV lietuvių laukė svarbus išbandymas, propaguojant Lietuvos laisvės reikalą. 1945 m. gegužį San Franciske įvyko steigiamoji Jungtinių Tautų (JT) konferencija. Joje dalyvavo abi išėivijos organizacijos – ALT ir ALM, tarsi viena kitą papildydamos, bet paneigdamos tautinę vienybę ir demonstruodamos tam tikrą konkurenciją. ALM delegaciją sudarė aktyvūs organizacijos nariai: A. Olis, A. Kumskis, P. Žiūris, K. Karpus. Delegacija savo darbą pradėjo vos akredituota San Franciske, įteikdama gegužės 4 d. memorandumą visų atstovaujamų tautų delegacijų pirmininkams, tarp jų buvo įtraukti trys didieji buvę karo sąjungininkai – JAV Edvardas Reilis Stetinijus Dž. (Edward Reilly Stettinius Jr.), Didžioji Britanija – Antonis Edenas (Anthony Eden), Sovietų Sąjunga (V. Molotovas) bei vyriausiasis JT steigimo konferencijos sekretorius Aldžeris Hisas (Alger Hiss). Dokumentu, išreiškusiu milijono lietuviškos kilmės amerikiečių lūkesčius, kreiptasi į San Francisko konferenciją, steigiančią Pasaulio saugumo organizaciją – JT, ir prašoma į rengiamą šio pasaulinio junginio deklaraciją įtraukti paragrafą, suteikiančią teisę Lietuvos Respublikai būti JT nare ir teisėtai dalyvauti veikloje. Ten pat primenami JAV Valstybės departamento patikinimai dėl Baltijos šalių kaip nepriklausomų valstybių pripažinimo, cituojamos 1926 ir 1939 metų Lietuvos Respublikos – SSRS sutartys. Tiek

pirmojoje įrašytas straipsnis, gerbiantis abiejų šalių suverenitetą ir teritorinį vientisumą, tiek antrojoje, be kita ko, fiksuotas straipsnis, įsipareigojantis neliesti „susitariančių šalių suvereninių teisių, ypač jų valstybinės santvarkos.“¹⁴⁴ Kartu patikinama, kad Lietuva yra taikinga šalis, keliamas susirūpinimas dėl Lietuvos Respublikos įtraukimo į JT organizaciją, prašant numatyti vietą jos atstovams¹⁴⁵.

AML delegacija, tęsdama savo veiklą San Franciske, kitą dieną surengė spaudos konferenciją. Joje, dalyvaujant 80 spaudos ir radijo atstovų būriui, JAV visuomenei buvo paskleista žinia apie dabartinę Lietuvos padėtį, nulemtą sovietų klastos ir smurto, bei išplatintas minėto memorandumo nuorašas. Kitas reikšmingas įvykis, lankantis ALM San Francisko konferencijoje, buvo JAV delegacijos surengtas gegužės 9 d. priėmimas. Tuomet lietuvių delegaciją priėmė senatoriai Arturas H. Vandenbergas (Arthur H. Vandenberg), Tomas Konalis (Thom Connally) ir kongresmenas Solis Blumas (Sol Bloom). Pastarasis pareiškė ne tik palaikąs Lietuvos bylą, bet ir pasidžiaugė patikimais, truncančiais net pusę amžiaus politiniais ryšiais su lietuviais¹⁴⁶. Susitikimas sustiprino ALM propaguojamo Lietuvos klausimo teisumą ir teikė naujų vilčių ateities veiklai. Tomis dienomis sėkmingai paskleistas Lietuvos laisvės gynimo reikalas ir per JAV radijo stotis. Gegužės 13 d. ALM pirmininkas A. Olis, kuris drauge su Australijos ir Korėjos delegacijų atstovais dalyvavo San Francisko radijo surengtoje diskusijoje apie mažų tautų laisvės problemas, įtikinamai, remdamasis dokumentais, atskleidė Lietuvos teisę atkurti nepriklausomybę ir nurodė tos pažeistos teisės kaltininką – SSRS. Kitoje radijo stotyje, KGO, Lietuvos moterų pažeidžiamų teisių klausimu kalbėjo LVS pirmininko P. J. Žiūrio žmona Hipatija, kuri už tai netrukus sulaukė reakcijos – komunistų puolimo¹⁴⁷.

Baigdama San Franciske savo kilnią misiją – ginti Tėvynės laisvės klausimą, ALM delegacija gegužės 20 d. pakvietė į Švenčiausiosios Marijos katedrą, kur Šv. Mišias Lietuvos intencija atnašavo vyskupas Džonas Dž. Mitis (John J. Mitty), o gegužės 22 d. surengė atsisveikinimo priėmimą, kuriame apsilankė 80 svečių. Tarp jų, be kita ko, buvo atstovai iš tokių netikėtų šalių kaip Čilė, Egiptas, Kinija, Urugvajus ir kt.¹⁴⁸ Taigi ALM skleidžiama žinia apie sovietų užgrobtos Lietuvos padėtį peržengė JAV ribas ir pasklido po laisvąjį pasaulį.

SUSIVIENIJIMAS SU ALT VARDAN LIETUVOS LAISVINIMO DARBO STIPRINIMO

Pasibaigus karui Europoje, po to – karo veiksmams Japonijoje ir tarptautinėje srityje nevykstant jokiems poslinkiams dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, ALM ėmėsi iniciatyvos aktyvinti laisvinimo akciją. Paskelbtame JAV lietuvių kreipimesi į prezidentą Harį S. Trumeną pareiškama, kad karui pasibaigus teliko išpildyti „tik pavergtų tautų nepriklausomybių apgynimas.“ Toliau tvirtinama: „Prezidentas Truman skrupulingai pildo prez. Rooseveltto žodžiu duotus prižadus Stalinui Teherane ir Jaltoje. Mes Lietuviai turime teisę prašyti ir reikalauti, kad Rooseveltto prižadai Lietuviams duoti Washingtone taip pat būtų išpildyti – kad būtų grąžinta Lietuvai nepriklausomybė.“¹⁴⁹ Todėl lietuvija raginama organizuojant masinius mitingus, priimant rezolucijas ir rengiant memorandumus vadovautis šiuo prezidento F. D. Ruzvelto pažadu, duotu apsilankiusiai Amerikos lietuvių delegacijai, kai sovietai okupavo Lietuvą. ALM, įgyvendindama pastarąją idėją vardan Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, konkretino savo veiklą ir ieškojo naujų galimybių paveikti

JAV politiką. Jos delegacija, sudaryta iš pirmųjų organizacijos veikėjų A. Olio, P. Žiūrio ir A. Kumskio, 1945 m. rugsėjo 20 d. apsilankė Valstybės departamente, kur juos priėmė paskretorius Dinas Ačesonas (Dean Acheson). Apsilankymo metu jie patyrė ne tik tai, kad „būk Lietuvos klausimas tebesą toks pat „po senovei“, bet ir susidarė tvirtą įspūdį, „kad Lietuvos klausimas priklausys nuo vieno asmens nulėmimo – tai Prezidento Trumano, kurio rankose yra likimas visų pavergtų šalių.“¹⁵⁰ Todėl ALM nusprendė nedelsdama veikti JAV sostinėje, o tam, kad „Lietuvos nepriklausomybės ir mūsų tautos gyvybei ginti“ byla būtų kuo įtakingesnė, pakvietė ALT pasitarti ir jungtis prie akcijos. Susivienijus bendrą Amerikos lietuvių akciją Lietuvos laisvės reikalui siūlyta surengti spalio arba lapkričio mėnesiais.¹⁵¹ Tačiau nei šitas, nei paskelbtas kunigo Jono Bakšio atviras laiškas – kreipimasis į ALT, parašytas minint Lietuvos steigiamojo seimo 25-metį, laukiamo atgarsio nesulaukė. Nors įtakingami ir paveikūs buvę argumentai: „Viena Lietuva – vienas kūnas“, „Mes, Amerikos lietuviai, būtina, turime išsižadėti savo kenksmingo „aš“ ir dirbti vieningai Lietuvos vadavimo šventą ir garbingą darbą“¹⁵², bet lietuvių politinės srovės dar nesiruošė į rankas imti „alyvų šakelės“ ir, anot Vinco Kudirkos, „susivienyti ir suprasti, kad tėvynės reikalas visiems yra vienas.“¹⁵³ Lietuvos laisvinimo darbai buvo tęsiami ir vykdomi per dvi centralizuotas organizacijas – ALM ir ALT, kurių darbuotėje nesunku įžvelgti ne tik konkurencijos, bet ir paralelizmo aspektų. Pačių lietuvių išieivių vertinimu, jeigu ALM daugiau reiškėsi tarp Amerikos politikų, tai ALT labiau pasižymėjo Amerikos lietuvių visuomenėje.¹⁵⁴

ALM, neatsisakydama aktyviai įtakoti JAV politikus, veikiant Lietuvos laisvės reikalui, stengėsi išsaugoti užmegztus ryšius su JAV kongresu. Vienas tokių ryšių pa-

vyzdžių – bendradarbiavimas su kongresmenu, demokratu E. A. Keliu (E. A. Kelly), kurio pastangomis 1945 m. lapkričio 1 d. JAV Kongrese užregistruojama rezoliucija (Nr. 390)¹⁵⁵. Dokumente raginama, kad JAV prezidentas ir Valstybės departamentas, darydami įtaką kitoms valstybėms, palaikytų Lietuvos respublikos nepriklausomybės atkūrimą, dėtų pastangas, kad Lietuvos žmonės turėtų laisvus ir demokratinius rinkimus po to, kai bus išvesta svetima armija ir lietuviai tremtiniai repatrijuos į savo tėvynę. Atstovų rūmuose šią rezoliuciją iniciavo senatorius Reimondas E. Vilis (Raymond E. Willis).¹⁵⁶ Propaguojant Lietuvos reikalą ir siekiant rezoliucijos patvirtinimo, ALM lapkričio 16 d. Vašingtone vėl surengta, kaip ir kovo mėnesį, kongresinė vakarienė. Joje pakviesti Amerikos politikai ir gausus išieivių būrys išklausė NBC kompanijos korespondento Čarlo Leiniusio (Charles Laninus) naujų įspūdžių iš Sovietų Sąjungos.¹⁵⁷ Netrukus, lapkričio 22–23 d. buvo sušauktas ir antrasis ALM suvažiavimas¹⁵⁸, kuriame supažindinta su siūlomos rezoliucijos tekstu, paskelbtu lapkričio 19 d. oficialiajame „Congressional Record“. Nors tolesnė eiga rezoliucijai JAV kongrese nebuvo duota, bet ji buvo publikuota ir taip pagarsino Lietuvos nepriklausomybės reikalą oficialiuose Amerikos politiniuose sluoksniuose.

Stiprinant Lietuvos laisvinimo darbą ir jo veiksmingumą buvo svarbu vienyti visas Amerikos lietuvių politines sroves, kurios siekė tautos išlaisvinimo. Šią mintį suprato ir ALT, bet tai įgyvendinti siekė savo organizacijos pagrindu. Tokiomis sąlygomis 1945 metais tautininkai ir jų organizacijos buvo kviečiami dėtis prie bendros veiklos. Tuomet LVS, pareikšdama aiškiai apibrėžtą organizacijos tikslą, atsakė: „Mes siekiame nepriklausomos Lietuvos atkūrimo, tat jei jums, tarybininkams [ALT nariams – J. B], tas tikslas yra priimtinas, įstokite į Lietuvai

vauduoti sąjungą ir įvyks vienybė.“ Be to, „bendradarbiavimas turi būti pagrįstas ne pritarimu, bet susitarimu ir abipuse pagarba.“¹⁵⁹ Kaip minėta, takoskyra tarp šių organizacijų įsigalėjo dėl skirtingų požiūrių į Lietuvos santvarką po 1926 m. posūkio. ALT savo dokumentuose pirmenybę skyrė 1922 m. konstitucijai, o ALM drauge su tautininkais, gerbdami valstybės kontinuitetą, pabrėžė 1938 m. konstitucijos svarbą. Be to, ALT pasisakė už galimą išlaisvintų valstybių federaciją ar konfederaciją, o LVS – tokiems dariniams priešinosi¹⁶⁰.

Nors 1946 m., vienijantis šių Amerikos lietuvių organizacijoms, praėjo be ypatingų pokyčių, bet tam tikrų ženklų jau radosi. Lietuviai, palaikydami vieną ar kitą pagrindinę JAV politinę partiją, turėjo pagrindą vienytis ir šia linkme. Respublikonų partijoje atsirado oficialiai įsteigta šios partijos Lietuvių Divizija (skyrius). Ta proga 1946 m. spalio 12 d. Vašingtone buvo surengtas lietuvių delegacijos priėmimas, o jos gretos vienijo ne tik ALM vadovybę A. Olį, P. Žiūrį, J. Tysliavą, bet ir Susivienijimo Lietuvių Amerikoje (SLA), įeinančios į ALT, narius Viljamą Laukaitį, dr. Matą J. Viniką. JAV Respublikonų partijos pirmininkas Kerolis Rysas (Carroll Reece) savo kalboje užtikrino, jog ir toliau bus reikalaujama, „kad laisvė ir nepriklausomybė būtų grąžinta Lietuvai ir kad Sovietų kariuomenė ir policija išsinešdintų lauk.“¹⁶¹ Kitas ženklas – tai tų pačių metų spalio 29 d. įvykęs lietuvių delegacijos priėmimas Baltuosiuose rūmuose. Nors delegacijos pagrindinę sudėtį sudarė ALT nariai, bet drauge su jais pas prezidentą H. S. Trumeną lankėsi ir tautininkai, tarp jų ir vienas ALM lyderių – A. Kumskis. Lietuvių įteiktajame memorandume buvo išdėstyti ne tik aktualūs Lietuvos nepriklausomybės lūkesčiai, bet ir iškeltas to meto opus lietuvių karo pabėgėlių (DP) įkurdinimo Amerikoje klausimas. JAV prezidentas atsakomojoje kalboje pabrėžė,

kad „stengiasi parūpinti įvažiavimą DP“ ir tuo klausimu kreipsis į Kongresą¹⁶². Tačiau, liečiant Baltijos šalių padėtį ir aptariant JAV politikos aktualijas, H. S. Trumenas tik bendrai akcentavo, kad „taikos problemos būtų išreikštos taikiu būdu, be kovojimo, nes jei nepavyktų išreikšti, tai būtų kova. Niekas iš mūsų nenori, kad būtų kovojama.“¹⁶³ Taigi, nors šis susitikimas tvirtino JAV politikos Baltijos šalių atžvilgiu tęstinumą, bet nesulaukta jokių konkrečių pažadų dėl Lietuvos sovietinės okupacijos panaikinimo. Buvo aišku, kad Nepriklausomybės atkūrimo klausimas nukeliamas į neapibrėžtą ateitį. Tautininkai, atsižvelgdami į susiklosčiusią tarptautinę ir politinę tikrovę, koregavo savo laisvinimo veiklą. LVS, o drauge – ir ALM pamažu pradėjo kelti artimiausius, aktualius Lietuvos žmonėms klausimus. Vienas jų – lietuvių karo pabėgėlių reikalai. Pavyzdžiui, kviečiant į 1946 m. rugsėjo 15 d. tradiciškai rengiamą LVS pikniką, pabrėžta būtinybė pagelbėti „mūsų brolių pabėgėlių vargingą ir nelaimingą padėtį“ ir taip prisidėti prie Lietuvos nepriklausomybės atkovojoimo¹⁶⁴. Šitas klausimas buvo deklaruotas ir atskirame LVS pirmininko kreipimesi, kuris visas kuopas ar valdybas kvietė remti imigracijos įstatymo, leidžiančio DP („dipukams“) įvažiuoti į JAV, projektą (*Bill Nr. 2910*). Rekomenduota įstatymo priėmimo palaikymą išreikšti skelbiant rezoliucijas ar memorandumus, siunčiant telegramas ar laiškus ir visa tai adresuojant JAV Kongreso padaliniais ir nariams. LVS teigė: „Tuo veiksmu mes įamžinsime savo vardą kaip Amerikos lietuviai Lietuvos istorijoj, nes mes padarysime viską ką galima, kad išgelbėti lietuvių tautos žiedą, kuris dabar yra baisyje tremtinio būklėje ant bedugnės krašto.“¹⁶⁵ Šis imigracijos įstatymo papildymo priėmimas, kuris nusitęsė iki 1948 m., suteikė galimybę Amerikos lietuvių išseivijai išaugti tiek kiekybiškai, tiek kokybiškai ir įgauti naujų impulsų, laisvinant Lietuvą.

1947 m. liepos 27 d., pažymint Lietuvos respublikos pripažinimo sidabrinę sukaktį, ALM ta proga sumanė pasiekti, kad JAV mastu būtų paskelbta Lietuvių diena (*Lithuanian day*). Atlikdama savo pareigą ir keldama šią idėją, organizacija toliau viešino Lietuvos laisvės bylą ir tuo klausimu kreipėsi į JAV Kongresą¹⁶⁶. Tačiau rezoliucija nesulaukė savo eigos priėmimo link, nes Valstybės departamentas, vengdamas „tolimesnių kivirčių su sovietais“, rekomendavo „tos rezoliucijos nepravesti.“¹⁶⁷ Tokie atvejai vis aiškiau rodė, kad tarptautinė politika nesirūpina greito Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo reikalais ir linksta prie visuotinės taikos deklaravimo, kad tenka taikytis prie naujų aplinkybių ir ruoštis ilgalaikiai laisvinimo veiklai. Todėl itin reikšmingas tampa visų šioje politinėje veikloje dalyvaujančių veiksmų bendradarbiavimas ir veiksmų koregavimas. Neišvengiamai vėl kreipiamas dėmesys vienijimosi link, o konkretus žingsnis tuo keliu buvo žengtas 1947 m. lapkričio 7 d. Niujorke, inicijuojant diplomatams ir VLIK'ui, kur susitiko ALT ir tautininkų atstovai. Tuomet pasiekta sutarimo, kad bus vienijamasi be išankstinių sąlygų¹⁶⁸. Konkretūs poslinkiai šia linkme įvyko 1948 m. sausio 11 d. Pitsburge¹⁶⁹, kai buvo pareikšta apie tautininkų jungimąsi į ALT bei A. Olio įsitraukimą į tarybos Vykdomąjį komitetą. Tų pačių metų vasario 8 d. Niujorke sušauktame tautininkų suvažiavime buvo paskelbtas kreipimasis į ALT, kuriame pažymėta, kad, atsižvelgus į Amerikos lietuvių išėivijos pageidavimą ir siekiant našesnės veiklos, manoma, jog „tautininkų srovės įsiliejimas į bendrą darbą Amerikos lietuvių taryboje yra puiki proga reorganizuoti Tarybos Egzekutyvinį [Vykdomąjį – J. B.] komitetą.“¹⁷⁰ Apžvelgiant tiek į LVS–ALM, tiek į ALT nuveiktus darbus, keliant Lietuvos laisvės bylą pripažįstama, kad „objektyvi akis gali ir vienur ir kitur at-

rasti visą eilę gerai įvykdytų ir mums svarbių darbų.“¹⁷¹ Po 1948 m. lapkričio 21–22 d. Niujorke įvykusio ALT suvažiavimo, sukvetusio visas keturias patriotines lietuvių politines sroves – katalikus, sandariečius, socialistus ir tautininkus draugėn, galima buvo tikėtis, kad įmanoma pasiekti ilgai lauktą Amerikos lietuvių vienybę ir kad galimai sutvirtės JAV politikų ir visuomenės požiūris į Lietuvos laisvinimo veiklą.

Glaudesnei tautininkų, kaip vieningos srovės, veiklai kliudė jų išsibarstymas po kelias giminingas organizacijas. Praslinkus pusmečiui nuo įsijungimo į ALT, 1949 m. gegužės 21–22 d. Niujorke išėivijos tautininkai, susirinkę į savo seimą, paskelbė apie bendros Amerikos lietuvių tautinės sąjungos įkūrimą¹⁷². Į naująjį darinį įsiliejo LVS ir ALM, taip sukurdami vieningą pagrindą politinei veiklai ir sustiprindami savo įtaką tiek kitose organizacijose, tiek visuomenėje. Sustiprėjusi tautinė politinė srovė iškėlė vienintelį reikalavimą savo nariams – „būti geru lietuviu“, neskiriant jo religinių įsitikinimų ar socialinės padėties. Tautininkų lyderis A. Olis teigė: „O geras lietuvis, mūsų manymu, yra tas, kas brangina savo tautos istoriją, kas nesigėdi savo kilmės, kas padeda lietuvių tautiniams siekimams, kas kovoja, kad Amerikos laisvės principai būtų pritaikinti Lietuvos tautai, kas dabar užjaučia Lietuvos nelaimės ir kas ateityje mokės džiaugtis jos pasiekimais.“¹⁷³ Taigi tautininkai, įsijungę į ALT ir nusiteikę bendrai kovai už okupuotos Tėvynės išlaisvinimą neapibrėžtam laikui („negalime žinoti, kaip ilgai tęsis Amerikos valdžios snaudulys Lietuvos atžvilgiu“), tvirtino priedermę išėivijos lietuviams – neišsižadėti savo kilmės, kovoti už Lietuvos išlaisvinimą, ir tai reiškia „būti geru Amerikos piliečiu“.

IŠVADOS

Vakaruose atsiradus Lietuvos laisvinimo akcijai ryškų pėdsaką yra palikę tautinę vienybę įkūnijančios lietuvių išėivių politinės organizacijos. Visų pirma – tai Lietuvai vaduoti sąjunga (LVS), savo veiklą pradėjusi 1941 metais JAV. Jos veikla yra glaudžiai susijusi su Amerikon pasitraukusiu prezidentu Antanu Smetona. Galima teigti, kad tiek oficialioji JAV valdžia, tiek pats A. Smetona pabrėždamas, kad jis nėra kurios nors vienos partijos „nuosavybė“, o tebesąs konstitucinis Lietuvos prezidentas, turėjo vilties sutelkti lietuvių išėiviją į visuotinį Lietuvos laisvinimo frontą. Jis kėlė lietuvius vienijantį siekį – sugrąžinti Tėvynei nepriklausomybę ir kvietė, sekant 1918 m. Nepriklausomybės kūrimo pavyzdžiu, jungtis į valstybės atkūrėjų gretas. Tačiau lietuvių politinių srovių nevienareikšmis požiūris į prezidento A. Smetonos asmenį sklaidė jų galimybę susiburti į vieningą Lietuvos laisvinimo frontą.

Nepaisant prezidento A. Smetonos pabrėžiamo svarbaus Lietuvos valstybės kontinuiteto principo ir esamomis sąlygomis formuluojamo pagrindinio *credo* bei kartu jo pripažįstamų Nepriklausomybės įgyvendinimų žingsnių: valstybės suverenumo pasiekimo, egzilio vyriausybės sudarymo galimybės bei pripažinimo, jog toliau tauta savo pačios valia nustatytą valstybės ateities santvarką, išėivijoje iš socialistų bei katalikų – klerikalų formavosi politinė opozicija, kuri nerodė pastangų aukoti partinius interesus vardan atstovaujamos Lietuvos valstybės vieningumo.

Tautininkai, kurdami atsvarą besiformuojančiai opozicijos pagrindu Amerikos lietuvių tarybai (ALT), susivienijo ir įsteigė jau minėtąją LVS, kurios tikslą apibūdino taip: padėti Lietuvai atgauti laisvę ir atkurti ją vėl kaip Nepriklausomą valstybę. Jos veikla, plėtota dviem kryptimis – tarp tautiečių ir amerikiečių visuomenėje, apėmė informa-

cijos (raštu ir žodžiu) apie Lietuvą sklaidą, Lietuvos laisvinimo dalyvių ar šalininkų gretų plėtimą, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo paramos aktyvinimą (buvo įkurtas organizacijos globojamas Lietuvių tautinis šalpos fondas – „Lithuanian National Relief Fund“.) Taigi LVS, pripažindama Lietuvos respublikos prezidento A. Smetonos idėjinę lyderystę, išipareigojo veikti tol, kol bus atstatyta laisva ir nepriklausoma valstybė.

Lietuvos prezidentas, tikėdamas Vakarų šalių demokratija, laikėsi pozicijos, kad sovietinės ar hitlerinės okupacijos sąlygomis Lietuvoje tų režimų sudarytieji valdžių organai nepripažintini. Šis tikėjimas dar labiau sustiprėjo, kai JAV ir Didžioji Britanija paskelbė Atlanto chartiją, deklaruojančią pasaulio sutvarkymo principus, pasibaigus karui. Nors kintančios tarptautinės aplinkybės (Vakaruose susikūręs aljansas, vienijantis sąjungą su Sovietų Sąjunga prieš hitlerinę Vokietiją) Lietuvos laisvinimo veržlumą ėmė stabdyti, bet prezidentas A. Smetona, vadovaudamasis Atlanto chartijos fiksuota teise visoms tautoms pasirinkti tokią valdymo formą, kokios jos nori, pabrėžė šį pagrindinį demokratizmo dėsnį, kuris užtikrintų tautos suverenumą. Be to, prezidentas buvo aiškiai apibūdinęs ir atkurtos Lietuvos valstybės politinę kryptį: „Mūsų nusistatymas turėtų būti orientacija tik į demokratinę Europą, jokių būdu ne į rytus.“

Prezidento trokštamos vienybės, grindžiamos ne partiniais principais, o turinčių skirtingas pažiūras žmonių iš įvairių politinių srovių visuotiniu įsitraukimu į Lietuvos laisvės reikalą, nebuvo pasiekta ir 1943 metais minint Nepriklausomybės 25-metį.

Sekdama 1918 m. kovo 13–14 d. Niujorke įvykusio Visuotino lietuvių seimo pavyzdžiu LVS, įvertinusi susiklosčiusią tarptautinę padėtį 1944 metų pradžioje ir ją palyginusi su ano meto įvykiais, rengė Niujorke 1944 m. vasario 5–6 d. Amerikos lietuvių seimą.

Jame, dalyvaujant ir Lietuvos prezidentui A. Smetonai, tikėtasi išrinkti Amerikos lietuvių delegaciją, kuri turėtų išsiaiškinti JAV poziciją dėl Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės perspektyvos. Bet netikėtai pasikeitus aplinkybėms (žuvus prezidentui A. Smetonai), seimo darbas buvo koreguotas ir priimta rezoliucija, teberaginanti visus Amerikos lietuvius jungtis į bendrą Lietuvos laisvinimo veiklą. Tačiau artėjant karo Europoje pabaigai ir komplikuojantis Baltijos šalių likimui, LVS atsisakė visuotinio Lietuvių seimo idėjos ir nusprendė tautinę išsivijimo liniją atstovauti, sukuriant siauresnės apimties išsivijimo junginį – Amerikos lietuvių misiją (ALM).

Tai buvo Lietuvos laisvinimo veiklos nauja raiškos forma, pagrįsta misijos samprata, t.y. „ėjimu į Amerikos visuomenę.“ 1945 m. kovo 23–24 d. Vašingtone Amerikos lietuviai suruošė renginius, kurie garsino Lietuvos vardą, drauge keldami laisvės klausimą. Tie renginiai (lankymasis Baltuosiuose rūmuose, posėdis – vakarienė) įtraukė JAV politinius ir visuomenės sluoksnius, kuriems buvo išsakyti lietuvių lūkesčiai – tapti laisva ir nepriklausoma tauta.

Kitas ženklus ALM išbandymas, propaguojant Lietuvos laisvės reikalą, laukė 1945 m. gegužį, kai San Franciske vyko steigiamoji

Jungtinių Tautų (JT) konferencija. Jos metu prašyta į naujo pasaulinio junginio deklaraciją įtraukti paragrafą, pagal kurį nepriklausoma Lietuvos Respublika turėtų tapti JT nare ir teisėtai dalyvautų organizacijos veikloje.

Pasibaigus karui Europoje, po to – karo veiksmams Japonijoje ir neregint tarptautinėje plotmėje jokių poslinkių, numatančių atkurti Lietuvos nepriklausomybę, ALM toliau tęsė laisvinimo akciją – rengė kreipimąsi JAV prezidentui, lankėsi Valstybės departamente.

Tačiau esamos politinės tikrovės sąlygomis ir toliau nepalankiai besiklostant Lietuvos ir drauge – kitų dviejų Baltijos kraštų laisvės reikalui, tautininkai ėmė koreguoti savo laisvinimo veiklą, pamažu pereidami prie artimiausių, mažesnių, bet Lietuvos žmonėms aktualių klausimų kėlimo (lietuvių emigracijos į JAV reikalų, Lietuvos dienos – Vasario 16-osios propagavimo ir pan.).

Kitas reikšmingas Lietuvos laisvinimo sąjūdžio Vakaruose formavimąsi skatinęs žingsnis – 1948 m. LVS–ALM įsijungimas į ALT, kuri taip sutelkė draugėn visas keturias patriotines lietuvių politines sroves – katalikus, sandariečius, socialistus ir tautininkus, paverčiant jų vykdomą laisvinimo veiklą veiksmingesne ir, tikėtina, sutvirtinant JAV politikų ir visuomenės požiūrį į Lietuvos laisvės bylos kėlimą.

Nuorodos

¹ A. Merkėlis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p. 732, (II leidimas – Vilnius, 2018, p. 747).

² *Ibid.*, p. X; (II leid., p. 12).

³ V. Abraitis, Prezidentas Antanas Smetona Lietuvą okupavus, *Naujoji viltis*, 1989, Nr. 22, p. 43–54.

⁴ J. Skirius, Prezidento Antano Smetonos atvykimas į JAV 1941 metais ir išsivijimo pozicija, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2010, Nr. 2, p. 77–91.

⁵ A. Eidintas, *Antanas Smetona. Politinės biografijos bruožai*, Vilnius, 1990, p. 221–227; Ei-

dintas A., *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Vilnius, 2012, p. 441–467.

⁶ L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996, p. 388–394.

⁷ *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, parengė D. Dapkutė, Kaunas, 1999, 676 p.

⁸ *Ibid.*, p. 5–18.

⁹ *Politikos pinklės. Antano Smetona – JAV Valstybės departamento regradyje*, Kaunas, 2002, 38 p.

¹⁰ Prez. Truman lai išpildo Roosevelto lietuvių tautai duotą žodį spalį 15, 1940, *Margutis*, 1945, Nr. 15, p. 3.

¹¹ Mūsų broliai Lietuviai, Raudonojo Despotizmo Pabėgėliai, laukia nesulaukia pašalpos.

[Diplomato P. Žadeikio 1940 m. gruodžio 10 d. kreipimasis], *Margutis*, 1940, Nr. 23, p. 7.

¹² A. Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p. 580, (II leid., p. 617).

¹³ P. Stuobris, „Vieno mėnesio kronikos“ reikalai, *Atspindžiai*, 1952, Nr. 13, p. 4.

¹⁴ A. Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p. 580, (II leid., p. 616).

¹⁵ Likviduojami valstybių vyrai, *Vienybė*, 1940, liepos 31, p. 2.

¹⁶ Paskutinis Lietuvos Nepriklausomybės lapas, *Margutis*, 1954, Nr. 6, p. 9, 14.

¹⁷ Куприянов Д., Никто не хотел умирать. Диктатор Литвы Антанас Сметона обманул НКВД, *Загадки истории*, 2017, Nr. 13, p. 8–9.

¹⁸ V. Valiušaitis, *Istorikai nenaudoja dalies šaltinių. Dr. Augustinas Idzelis ir Lietuvos okupacijų interpretavimo drama*, Vilnius, 2019, p. 167.

¹⁹ J. Audrunas, P. Svyrius, *Lietuva tironų pančiuose*, t. 1, *Bolševikų okupacija*, Cleveland, 1946, p. 86–87.

²⁰ A. Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p. 608; (II leid., p. 646).

²¹ V. Abraitis, Prezidentas Antanas Smetona Lietuvą okupavus, *Naujoji viltis*, 1989, Nr. 22, p. 46.

²² Pirmasis ir paskutinis Laisvosios Lietuvos prezidentas atvyksta į Ameriką, *Margutis*, 1940, rugsėjo 30 d., p. 12.

²³ A. Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p. 645–646, (II leid., p. 683).

²⁴ D. Ilgovskio laiškas A. Smetonai. Tel Aviv, 1941 m. vasario 26 d., VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 845–73, l. 1, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 29.

²⁵ B. Balučio laiškas A. Smetonai, London, 1941 m. gegužės 10 d., VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 68–63, l. 10–11, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 41–44.

²⁶ P. J. Jurgėlos laiškas A. Smetonai, N. Y., 1941 m. kovo 30 d., VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 317–31, l. 1, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 34.

²⁷ B. Balučio laiškas A. Smetonai, London, 1941 m. birželio 6 d., VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 468–63, l. 12, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 45.

²⁸ B. Balučio laiškas A. Smetonai, London, 1941 m. liepos 5(29) d., VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 468–63, l. 13–16, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 46–50.

²⁹ *Ibid.*, p. 48.

³⁰ *Ibid.*, p. 49.

³¹ B. Balučio laiškas A. Smetonai, London, 1941 m. lapkričio 27 d., VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 468–63, l. 17–23, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 51–56.

³² Kaip katalikai žiūri į A. Smetonos atvykimą? *Margutis*, 1940, gruodžio 30 d., p. 5.

³³ J. Skirius, Prezidento Antano Smetonos atvykimas į JAV 1941 metais ir išeivijos pozicija, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2010, Nr. 2, p. 83.

³⁴ *Ibid.*, p. 84, 86.

³⁵ Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone informacija išeivių spaudai (L. Sp. Ž.) „Prezidentui Smetonai Amerikon atvykus“, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 326.

³⁶ Atvykus prez. A. Smetonai, *Margutis*, 1941, kovo 15 d., p. 6; A. Smetona atvyko New Yorkan, *Draugas*, 1941, kovo 11 d., p. 1.

³⁷ V. Abraitis, Prezidentas Antanas Smetona Lietuvą okupavus, *Naujoji viltis*, 1989, Nr. 22, p. 49.

³⁸ Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone informacija išeivių spaudai (L. Sp. Ž.) „Prezidentui Smetonai Amerikon atvykus“, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 326.

³⁹ Lietuvos prezidentas Smetona Chicagoje, *Darbininkas*, 1941, gegužės 6 d., p. 1.

⁴⁰ Neįstengs Lietuvių tautos gyvybės sunaikint. Smetona, *Draugas*, 1941, gegužės 5 d., p. 1.

⁴¹ A. Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p. 653–655; (II leid., p. 691–693).

⁴² A. Eidintas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Vilnius, 2012, p. 452.

⁴³ *Ibid.*, p. 48; Merilendo valstijos gubernatoriaus R. O'Connor laiškas Lietuvos respublikos prezidentui A. Smetonai, VDU ISC, f.1, ap.1–4, b. 891–80, l. 1, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 31.

⁴⁴ A. Smetonos 1941 09 14 raštas A. Kirkui, *Politikos pinklės. Antano Smetona – JAV Valstybės departamento regratyje*, Kaunas, 2002, p. 14, 28.

⁴⁵ JAV Valstybės departamento 1941 04 01 pokalbio memorandumas, *Politikos pinklės. Antano Smetona – JAV Valstybės departamento regratyje*, Kaunas, 2002, p. 16, 31.

⁴⁶ A. Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p. 652, (II leid., p. 690).

⁴⁷ *Anicetas Simutis: 60 metų Lietuvos diplomatinėje tarnyboje* / sud. R. Morkvėnas ir L. Sruoginis, Vilnius, 2007, p. 141.

⁴⁸ A. Smetona lankė pas prezidentą Rooseveltą, *Draugas*, 1941, balandžio 19 d., p. 1; A. Smetona lankė pas prezidentą Rooseveltą, *Darbininkas*, 1941, balandžio 22 d., p. 2.

⁴⁹ D. Dapkutė, Netikėti dokumentai, *Politikos pinklės. Antano Smetona – JAV Valstybės departamento regradyje*, Kaunas, 2002, p. 7; Abraitis V., Prezidentas Antanas Smetona Lietuvą okupavus, *Naujoji viltis*, 1989, Nr. 22, p. 50.

⁵⁰ JAV Valstybės departamento 1941 06 24 pokalbio memorandumas, *Politikos pinklės. Antano Smetona – JAV Valstybės departamento regradyje*, Kaunas, 2002, p. 18, 32.

⁵¹ P. Žadeikio 1941 m. birželio 24 d. laiškas A. Smetonai, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 26.

² Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone informacija išėivių spaudai (L. Sp. Ž.) „Prezidentui Smetonai Amerikon atvykus“, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 326.

⁵³ J. Skirius, Prezidento Antano Smetonos atvykimas į JAV 1941 metais ir išėivijos pozicija, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2010, Nr. 2, p. 89.

⁵⁴ J. Banionis, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975*, Vilnius, 2010, p. 41.

⁵⁵ Mes turime minią, o jūs turite protą [pasikalbėjimas su K. Karpiumi], *Margutis*, 1955, Nr. 7/8, p. 12.

⁵⁶ V. Abraitis, Prezidentas Antanas Smetona Lietuvą okupavus, *Naujoji viltis*, 1989, Nr. 22, p. 50.

⁵⁷ *Anicetas Simutis: 60 metų Lietuvos diplomatinėje tarnyboje* / sud. R. Morkvėnas ir L. Sruoginis, Vilnius, 2007, p. 140.

⁵⁸ V. Petrikas, *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*, Detroit, 1945, p. 5; Skirius J., *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*, Vilnius, 2018, p. 170.

⁵⁹ V. Abraitis, Prezidentas Antanas Smetona Lietuvą okupavus, *Naujoji viltis*, 1989, Nr. 22, p. 49.

⁶⁰ *Ibid*; V. Petrikas, *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*, Detroit, 1945, p. 5.

⁶¹ Amerikos lietuvių tautininkų memorandumas. 1941 m. birželio 7 d., VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 312–27, l. 1–2, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 61–62.

⁶² D. Dapkutė, *Lietuviškos širdies ambasadorius Juozas Bachunas-Bačiūnas (1893–1969)*, Vilnius, 2014, p. 171.

⁶³ A. Smetonos 1941 m. birželio 26 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 932–93, l. 16, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 410.

⁶⁴ P. Žadeikio 1941 m. birželio 26 d. laiškas A. Oliui, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 11.

⁶⁵ Lietuvos draugų Amerikoje įsteigimas, *Draugas*, 1942, gegužės 14 d. (iškarpa), LCVA, f. 656, ap. 2, b. 674, l. 201.

⁶⁶ O. C. J. Norem, *Timeless Lithuania*, Chicago, 1943, 299 p.

⁶⁷ A. Smetonos 1942 m. rugsėjo 8 d. laiškas O.J.C. Noremui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–2, b. 122–10, l. 1–4, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 85.

⁶⁸ A. Smetonos 1942 m. birželio 4 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 931–64, l. 65–67, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 514.

⁶⁹ A. Smetonos 1942 m. rugpjūčio 27 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 931–64, l. 85–88, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 527.

⁷⁰ P. Žadeikio 1941 m. liepos 7 d. laiškas A. Smetonai, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 932–93, l. 22–24, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 416.

⁷¹ P. Žadeikio 1941 m. liepos 19 d. laiškas A. Smetonai, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 932–93, l. 26, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 417.

⁷² A. Smetonos 1941 m. liepos 23 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 931–64, l. 3–7, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 419.

⁷³ *Ibid*.

⁷⁴ A. Smetonos 1942 m. birželio 19 d. laiškas Prezidentui F. D. Ruzveltui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–2, b. 212–22, l. 1–2, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 81–83.

⁷⁵ A. Smetonos telegrama [be datos] Prezidentui F. D. Ruzveltui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–2, b. 429–48, l. 1, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 81.

⁷⁶ P. Žadeikio 1941 m. birželio 24 d. laiškas A. Smetonai, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 302, l. 26.

⁷⁷ L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996, p. 392.

⁷⁸ Lietuvos pasiuntinybės spaudos žinios, *Darbininkas*, 1941, rugsėjo 21 d., p. 5.

⁷⁹ S. Gabaliauskas, Dėl Smetonos pareiškimų, *Darbininkas*, 1941, rugpjūčio 1 d., p. 3.

⁸⁰ A. Smetonos 1942 m. rugpjūčio 27 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 931–64,

l. 85–88. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 526.

⁸¹ Ibid.

⁸² JAV Valstybės departamento 1943 02 05 pokalbio memorandumas, *Politikos pinklės. Antano Smetona – JAV Valstybės departamento regradyje*, Kaunas, 2002, p. 23, 36–37.

⁸³ A. Merkeliš, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p. 659, (II leid., p. 697).

⁸⁴ Lietuvos respublikos prezidentas prie Nežinomo kareivio kapo, *Darbininkas*, 1941, balandžio 15 d., p. 2.

⁸⁵ Lietuvos prezidentas Smetona Chicagoje, *Darbininkas*, 1941, gegužės 6 d., p. 1.

⁸⁶ 1941 m. spalio mėn. 12 d. eglės sodinimas[...], *Margutis*, 1962, Nr. 9, p. 26.

⁸⁷ V. Abraitis, Prezidentas Antanas Smetona Lietuvą okupavus, *Naujoji viltis*, 1989, Nr. 22, p. 50.

⁸⁸ „Republic of Lithuania day“ in Baltimore, Maryland, *Margutis*, 1942, Nr. 5, p. 11.

⁸⁹ V. F. Laukaičio 1942 01 15 laiškas Valstybės sekretoriui, *Politikos pinklės. Antano Smetona – JAV Valstybės departamento regradyje*, Kaunas, 2002, p. 18–19, 32–33.

⁹⁰ A. Merkeliš, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p. 668, (II leid., p. 706–707).

⁹¹ A. Smetonos 1942 m. lapkričio 5 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 931–64, l. 110–111. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 549.

⁹² A. Smetonos 1942 m. rugsėjo 18 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 931–64, l. 95–100. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 538.

⁹³ A. Merkeliš, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p. 657, (II leid., p. 695).

⁹⁴ P. Žadeikio 1942 m. sausio 3 d. laiškas A. Smetonai, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 932–93, l. 80–82, *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 454.

⁹⁵ A. Smetonos 1942 m. gegužės 3 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 931–64, l. 39–41. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 497.

⁹⁶ A. Smetonos 1942 m. lapkričio 17 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 931–64, l. 119–120. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 558.

⁹⁷ A. Smetonos 1942 m. lapkričio 22 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 931–64, l. 121–122. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 562.

⁹⁸ A. Eidintas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Vilnius, 2012, p. 458.

⁹⁹ Teisingumo departamento Federalinio tyrimo biuro laiškas Valstybės departamentui [be datos], *Politikos pinklės. Antano Smetona – JAV Valstybės departamento regradyje*, Kaunas, 2002, p. 22, 35–36.

¹⁰⁰ A. Merkeliš, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p. 666, (II leid., p. 704).

¹⁰¹ A. Smetonos 1943 m. vasario 4 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 931–64, l. 131–136. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 583.

¹⁰² A. Smetonos 1943 m. rugpjūčio 25 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 931–64, l. 172–174. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 629.

¹⁰³ A. Smetonos 1943 m. sausio 5 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 931–64, l. 126–127. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 570.

¹⁰⁴ A. Smetonos 1943 m. sausio 29 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 931–64, l. 129–130. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 581.

¹⁰⁵ Lietuvos prezidentas Chicagoje, *Margutis*, 1943, Nr. 3, p. 5.

¹⁰⁶ P. Žadeikio 1943 m. vasario 11 d. laiškas A. Smetonai, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 932–93, l. 223–224. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 587.

¹⁰⁷ P. Žadeikio 1943 m. vasario 25 d. laiškas A. Smetonai su priedais, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 932–93, l. 229–231. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 590.

¹⁰⁸ A. Smetonos 1943 m. gegužės 15 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 931–64, l. 156. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 611.

¹⁰⁹ ALT vykdomojo komiteto pranešimas spaudai, 1943 m. rugsėjis, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 678, l. 45–46.

¹¹⁰ A. Smetonos 1943 m. rugpjūčio 3 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 931–64, l. 167–169. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 622.

¹¹¹ K. S. Karpius, Paskutiniai Antano Smetonos troškimai, *Dirva*, 1944, sausio 14 d., p. 1.

¹¹² A. Smetonos 1943 m. spalio 16 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 931–64, l. 192–194. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 637.

¹¹³ A. Smetonos 1943 m. lapkričio 7 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 931–64, l. 198–199. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 647.

¹¹⁴ A. Smetonos 1944 m. sausio 6 d. laiškas P. Žadeikiui, VDU ISC, f. 1, ap. 1–4, b. 931–64, l. 203–204. *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas, 1999, p. 657.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Lietuvių seimas įvyks Now York'e vasario-feb. 5 ir 6, 1944. Kviečiami visi lietuviai, *Margutis*, 1944, Nr. 1, p. 13.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Šaukiama Amerikos lietuvių seimas Lietuvai gelbėti, *Margutis*, 1943, Nr. 24, p. 13.

¹¹⁹ Visų laisvę mylinčių (vedamasis), *Dirva*, 1944, sausio 14 d., p. 1.

¹²⁰ K. S. Karpus, Paskutiniai Antano Smetonos troškimai, *Dirva*, 1944, sausio 14 d., p. 1.

¹²¹ Pastabos iš Seimo, *Dirva*, 1944, vasario 11 d., p. 3; Kas buvo daroma tautininkų sušauktame seime, *Nepriklausoma Lietuva* [Montreal], 1944, Nr. 2, p. 19–20.

¹²² Vieningos veiklos reikalu rezoliucija [Vasario 6 d., New Yorke, Amerikos Lietuvių seime], *Nepriklausoma Lietuva* [Montreal], 1944, Nr. 2, p. 20.

¹²³ Juliaus Smetonos kalba, pasakyta Amerikos lietuvių seime New Yorke, *Dirva*, 1944, vasario 18 d., p. 4.

¹²⁴ Kas buvo daroma tautininkų sušauktame seime, *Nepriklausoma Lietuva* [Montreal], 1944, Nr. 2, p. 19.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Ibid, p. 20.

¹²⁷ Vykdomasis komitetas, *Dirva*, 1944, vasario 11 d., p. 1; V. Petrikas, *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*, Detroit, 1945, p. 7.

¹²⁸ K. S. Karpus, Dienos klausimais, *Dirva*, 1944, vasario 18 d., p. 5.

¹²⁹ J. Banionis, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975*, Vilnius, 2010, p. 48.

¹³⁰ Amerikos lietuvių kongresas – Amerikos sostinėje, Washingtone – kovo 23 ir 24, 1945, *Margutis*, 1945, Nr. 1, p. 10.

¹³¹ Amerikos lietuvių misija Amerikos sostinėje, Washingtone, D.C. dvi dienas kovo–march 23 ir 24, Hotel Statler, *Margutis*, 1945, Nr. 3, p. 15.

¹³² Ibid; Amerikos lietuvių misija, jos darbai ir žygiai Washingtone, *Margutis*, 1945, Nr. 5, p. 1.

¹³³ V. Petrikas, *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*, Detroit, 1945, p. 29; Amerikos lietuvių misija, jos darbai ir žygiai Washingtone, *Margutis*, 1945, Nr. 5, p. 1.

¹³⁴ S. Biežis, Iš Washingtono lietuvių misijos, *Margutis*, 1945, Nr. 6, p. 1.

¹³⁵ Address of hon. Povilas Žadeikis, Envoy extraordinary and minister plenipotentiary of Lithuania, *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*, Detroit, 1945, p. 31.

¹³⁶ Address by Anthony A. Olis at American-Lithuanian Mission dinner, *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*, Detroit, 1945, p. 32.

¹³⁷ S. Biežis, Iš Washingtono lietuvių misijos, *Margutis*, 1945, Nr. 7, p. 4.

¹³⁸ Speech of hon. Edward A. Kelly of Illinois in the House of Representatives, *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*, Detroit, 1945, p. 29.

¹³⁹ V. Petrikas, *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*, Detroit, 1945, p. 12.

¹⁴⁰ Lietuvos likimas – Amžinosios valios svarstyklėse (Juliaus Smetonos kalba Amerikos lietuvių misijoje, Washington D. C., Kovo 24, 1945), *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*, Detroit, 1945, p. 18–19.

¹⁴¹ Ibid, p. 19.

¹⁴² J. Audronis, Amerikos Lietuvių Misijos garbingi darbai, *Margutis*, 1945, Nr. 7, p. 7.

¹⁴³ *Tautinės minties keliu. Lietuvių tautininkijos istoriniai bruožai*, Red. Puzinas J., Paliukaitis J. P., Chicago, 1979, p. 285.

¹⁴⁴ Memorandum on some aspects of a World Security Organization submitted by representatives of the American Lithuanian Mission, on behalf of 1 000 000 Americans of Lithuanian ancestry, to the Conference of the United Nations in session at San Francisco, beginning in April 1945, *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*, Detroit, 1945, p. 21–22.

¹⁴⁵ Ibid, p. 22.

¹⁴⁶ A. A. Olis, Įspūdžiai iš San Francisko, *Margutis*, 1945, Nr. 9, p. 3–4.

¹⁴⁷ V. Petrikas, *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*, Detroit, 1945, p. 14–15.

¹⁴⁸ Ibid, p. 15.

¹⁴⁹ Prez. Truman lai išpildo Roosevelto lietuvių tautai duotą žodį spalių 15, 1940, *Margutis*, 1945, Nr. 15, p. 3.

¹⁵⁰ Misija siūlo Tarybai bendrą akciją. Lietuvos nepriklausomybės bylą galima laimėti Washingtone, *Margutis*, 1945, Nr. 18, p. 1.

- ¹⁵¹ Ibid.
- ¹⁵² Nepaskelbtas laiškas, *Margutis*, 1945, Nr. 21, p. 4.
- ¹⁵³ V. Kudirka. Varpas Nr.11, 1889, *Margutis*, 1955, Nr. 7/8, p. 28.
- ¹⁵⁴ B. G., Aktualijos. JAV lietuvių vienybė, *Viltis*, 1949, Nr. 1, p. 44.
- ¹⁵⁵ US Kongrese Lietuvos byla, *Margutis*, 1945, Nr. 21, p. 3.
- ¹⁵⁶ Congressional Record. Proceedings and Debates of the 79th Congress, first session (Kopija), *Margutis*, 1946, Nr. 1, p. 8–9.
- ¹⁵⁷ Svarbus Laisvos Lietuvos laimėjimas, *Margutis*, 1945, Nr. 21, p. 3
- ¹⁵⁸ J. Skirius, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*, Vilnius, 2018, p. 172.
- ¹⁵⁹ J. Smetona, Keletas minčių svarbiu klausimu, *Dirva*, 1945, liepos 20 d., LCVA, f. 656, ap. 2, b. 680, l. 68.
- ¹⁶⁰ J. Banionis, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975*, Vilnius, 2010, p. 56.
- ¹⁶¹ Lietuvių delegacija Washingtone, *Margutis*, 1946, Nr. 18, p. 3.
- ¹⁶² President Truman reaffirms American Baltic Policy, *Lithuanian Bulletin*, 1946, Nr. 3, p. 2.
- ¹⁶³ ALT Pro memoria, 1949 m. spalio 29 d., LCVA, f. 656, ap. 2, b. 678, l. 109.
- ¹⁶⁴ J. Skirius, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*, Vilnius, 2018, p. 171.
- ¹⁶⁵ Į visus LVS kuopų vedėjus ir visus narius, *Lietuvai Vaduoti Sąjungos informacinis biuletėnis*, 1947, Nr. 2.
- ¹⁶⁶ Iš Am. Liet. Misijos darbų [iš adv. A. Olio kalbos per radio 1947 m. liepos 8 d.], *Margutis*, 1947, Nr. 11, p. 6–7.
- ¹⁶⁷ Kongresui išsiskirsčius, *Dirva*, 1947, rugpjūčio 1 d., p. 4.
- ¹⁶⁸ J. Banionis, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975*, Vilnius, 2010, p. 56.
- ¹⁶⁹ Einama prie pilno susitarimo, *Dirva*, 1948, sausio 16 d., p. 3.
- ¹⁷⁰ J. Skirius, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*, Vilnius, 2018, p. 173.
- ¹⁷¹ B. G., Aktualijos visuomeninėmis, kultūrinėmis ir politinėmis temomis. JAV lietuvių vienybė, *Viltis*, 1949, Nr.1, p. 44.
- ¹⁷² Įkurta Amerikos Lietuvių Tautinė Sąjunga, *Dirva*, 1949, gegužės 27 d., p. 1; Amerikos lietuvių tautinės sąjungos seimas, *Margutis*, 1949, Nr. 6, p. 6.
- ¹⁷³ Geras Amerikos lietuvis neišsižada savo kilmės ir nebijo kovoti už protėvių šalies laisvę. Antano A. Olio įžanginė kalba Amerikos lietuvių tautinės sąjungos seime, gegužės 21 d., *Margutis*, 1949, Nr. 6, p. 3–4.

Gauta 2020 03 09
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Juozas Banionis

ANTANAS SMETONA'S ACTIVITIES IN THE USA: LITHUANIAN-AMERICAN MISSION AND ASPIRATIONS TO RESTORE THE LITHUANIAN STATE

Summary

In describing the Lithuanian liberation movement that has formed in the West, the main political organizations of the Lithuanian diaspora (ALT), the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (VLIK), the Lithuanian Freedom Committee (LLK) and the Lithuanian Community of the World Lithuanian community are the most common. The merits of all of them, with their participation in the cause of Lithuanian freedom, are undeniable and sufficiently featured in Lithuanian history. However, in one way or another, the union (LVS) that emerged in the US as one of the first – back in 1941, when Lithuania had already lost its independence and its indiscriminate Sovietization was already taking place. Even later, in 1944, when circumstances changed and it became clear that the LVS was not

able to form the global Lithuanian-American movement, the American Lithuanian Mission (ALM) appeared. The activities of the latter two organizations, expressing Lithuanian national unity, are closely related to President Ananas Smetona, who, after leaving for The USA, tried to bring together his compatriots in activities towards restoring Lithuania's independence.

It can be said that both the official State of the United States and A. Smetona himself, emphasizing that he was not the “property” of any single party, but still the constitutional president of Lithuania, had the hope of concentrating the Lithuanian diaspora on a united front for Lithuania's liberation. He raised the desire of Lithuanians to restore the independence of the Fatherland and called for the as-

sociation of state reformers, following the example of the creation of independence in 1918. However, the ambiguous attitude of Lithuanian political currents towards the person of President A. Smetona dissipated their ability to form a united front for the liberation of Lithuania.

In spite of President A. Smetona emphasizing the important principle of continuance of the State of Lithuania and the basic *credo* formulated under the current conditions and the steps of the implementation of independence recognized by him, the possibility of achieving state sovereignty, the establishment of an existential government and the recognition that the people would continue to establish the order of the future of the state of its own will, the political opposition formed in the diaspora of the socialists and Catholic-clerics, which did not demonstrate the efforts to sacrifice the party interests in the name of unity for the State of Lithuania.

The nationals, creating a counterweight to the emerging opposition-based Council of American Lithuanians (ALT), united and established the aforementioned LVS, the purpose of which was described as follows: to help Lithuania regain its freedom and restoration again as an independent state. Its activities, developed in two directions – between compatriots and Americans in society, included the dissemination of information (in writing and orally) about Lithuania, the expansion of the ranks of Lithuanian liberation participants or supporters, activation of support for the restoration of Lithuanian independence (Lithuanian national relief fund – Lithuanian National Relief Fund) was established under the auspices of the organization. Thus, LVS, recognizing the ideological leadership of the Republic of Lithuania in President A. Smetona, undertook to act until a free and independent state was restored.

In the belief of western democracy, the President of Lithuania took the position that, under Soviet or Nazi occupation, the bodies of the powers formed by those regimes would not be recognized in Lithuania. This belief was further strengthened when the US and Great Britain proclaimed the Atlantic Charter, declaring the principles of the new world order at the end of the war. While the changing international circumstances (the alliance formed in the West, which unites the Alliance against Hitler's Germany), began to stop Lithuania's liberation, President Smetona, in accordance with the established right of the Atlantic Charter to choose the preferred form of governance, underlined this fundamental law of democracy that would guarantee the sovereignty of the nation. In addition, the President had clearly described and restored the political direction of the State of Lithuania: "Our attitude should be directed only at a democratic Europe, in no way to the East."

The unity sought by the President, based not on party principles, but on the common engagement of people from different political currents in the matter of Lithuanian freedom, was not achieved in 1943 to commemorate the 25th anniversary of Independence.

Following the example of the Universal Lithuanian Parliament held in New York on 13-14 March 1918, LVS, having assessed the international situation in early 1944 and comparing it to the events of the time, held the Lithuanian-American Parliament in New York on 5-6 February 1944. In addition to the participation of Lithuanian President A. Smetona, it was expected to elect a Lithuanian-American delegation, which should clarify the US position on the prospect of Freedom and Independence of Lithuania. But with the unexpected change in circumstances (the death of President A. Smetona), the work of the Parliament was adjusted and adopted a resolution still calling for the connection of all Lithuanian-Americans into the joint liberation of Lithuania. However, in the run-up to the end of the war in Europe and complicating the fate of the Baltic states, LVS abandoned the idea of a Common Lithuanian parliament and decided rather to represent the national emigrant line of reasoning, creating a narrower-scale entity – the American Lithuanian Mission (ALM).

It was a new form of expression based on the concept of mission, i.e. "the move to American society". On March 23-24, 1945, Lithuanian-Americans prepared events that made the name of Lithuania known, while raising the issue of freedom. Those events (attending the White House, meeting at dinner) included the political and societal circles of the US, for which the expectations of Lithuanians were expressed in becoming a free and independent nation.

Another sign of ALM's ordeal in promoting the issue of Lithuanian freedom was in May 1945, when the inaugural United Nations (UN) conference was held in San Francisco. It requested the inclusion of a paragraph into the new UN declaration where an independent Republic of Lithuania should become a member of the UN and participate lawfully in the activities of the organization.

After the end of the war in Europe, there followed the hostilities in Japan without any changes in the international framework to restore Lithuania's independence, ALM continued its liberation campaign by making an appeal to the President of the United States by visiting the State Department.

However, in the context of the current political reality, as the freedom of Lithuania together with the other two Baltic countries continued to do so, the nationalists began to adjust their freedom efforts, gradually moving to raising the nearest, smaller, but relevant issues for the Lithuanian people (Lithuanian emigration to US Affairs, Lithuanian Day – February 16th promotion, etc.).

Another significant step in the formation of the Lithuanian Liberation Movement in the West was the 1948 LVS-ALM consolidating into ALT, which thus brought together all four patriotic Lithuanian political currents – Catholics, covenanters, socialists and nationalists, making their liberation activities more effective and, hopefully, consolidating the views of US politicians and society on the rise of Lithuanian freedom.